

ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ

ਕਾਵਿ-ਝਲਕਾਂ

ਅਤੇ

ਇਤਿਹਾਸ

(ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਲਈ)

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ

© ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ

ਐਡੀਸ਼ਨ 2016.....19,000 ਕਾਪੀਆਂ

All rights, including those of translation, reproduction and annotation etc., are reserved by the Punjab Government.

ਚਿਤਾਵਨੀ

1. ਕੋਈ ਵੀ ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰ ਵਾਧੂ ਪੈਸੇ ਵਸੂਲਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਤੇ ਜਿਲਦਸਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। (ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਧਾਰਾ ਨੰ. 7 ਅਨੁਸਾਰ)
2. ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਛਪਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਜਾਲੂ/ਨਕਲੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ (ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ) ਦੀ ਛਪਾਈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਸਟਾਕ ਕਰਨਾ, ਜਮ੍ਹਾਂਬੋਰੀ ਜਾਂ ਵਿਕਰੀ ਆਦਿ ਕਰਨਾ ਭਾਰਤੀ ਦੰਡ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਫੌਜਦਾਰੀ ਜੁਰਮ ਹੈ।
(ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਬੋਰਡ ਦੇ 'ਵਾਟਰ ਮਾਰਕ' ਵਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਪਰ ਹੀ ਛਪਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।)

₹ 42-00

ਸਕੱਤਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਵਿੱਦਿਆ ਭਵਨ, ਫੇਜ਼-8, ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ-160062 ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਮੈਸ. ਨਿਊ ਸਿਮਰਨ ਆਫਸੈਟ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਰਾ ਛਾਪੀ ਗਈ।

(ii)

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, 1969 ਵਿੱਚ ਹੋਂਦ 'ਚ ਆਉਣ ਉਪਰੰਤ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਪਾਠ-ਕ੍ਰਮਾਂ ਨੂੰ ਨਵਿਆ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉੱਤਮ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪਾਠ-ਕ੍ਰਮਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਕੇ ਲੁੜੀਂਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਐੱਨ.ਸੀ. ਐੱਫ 2005 ਅਤੇ ਪੀ.ਸੀ. ਐੱਫ 2013 ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹੁਤਾ ਇਹਨਾਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸਿਫਤ ਹੈ।

‘ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਝਲਕਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ’ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਚੋਣਵਾਂ ਵਿਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਾਠ-ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਵੰਨਗੀਆਂ (ਗੀਤ, ਗਜ਼ਲ, ਨਜ਼ਮ, ਰੁਬਾਈ, ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ) ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਅਮੀਰ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਪਾਠ-ਸਮਗਰੀ ਦੇ ਸੰਕਲਨ ਸਮੇਂ, ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਜਨਮ-ਮਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਝਲਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਪਾਠ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਢੁਕਵੀਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਵਲੀ, ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਤੇ ਅੰਧੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸੋਧੇ ਸੰਸਕਰਨ ਵਿੱਚ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਪਾਠ-ਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਤੇ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਪੱਤਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕਵਿਤਾ-ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ-ਬਿਓਰੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਪਾਠ-ਸਮਗਰੀ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿੱਦਿਅਕ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੇਗੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਦਿਸ਼ਟਾਂਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਵੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਿਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਸੁਹਜ ਵੀ ਵਧੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਗੌਰਵਮਈ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਸਕਣਗੇ।

ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਕਵਿਤਾ ਭਾਗ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਅਮਰੀਤਾ ਗਿੱਲ, ਡਿਪਟੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਕਾਸ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਰਜਿੰਦਰ ਚੌਹਾਨ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਅਫ਼ਸਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੈੱਲ ਵੱਲੋਂ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਖੇਤਰੀ-ਮਾਹਰਾਂ/ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਡਾ. ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਡਾ. ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, ਸ੍ਰੀ ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲੰਗੜਿਆ, ਡਾ. ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਵਰਿੰਦਰਜੀਤ ਵਾਤਿਸ਼,

ਡਾ. ਬਲਜੀਤ ਕੌਰ, ਸ. ਤਰਸੇਮ ਸਿੰਘ ਬੁੱਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸਹਿਯੋਗ ਪਾਇਆ। ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ ਇਹਨਾਂ ਮਾਹਰਾਂ/ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੇ ਇਸ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਯੋਗਦਾਨ ਲਈ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ ਵਰਗ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਦੀ ਲੋਅ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ/ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਲਈ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਰਪਾ ਪੂਰਵਕ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਚੇਅਰਪਰਸਨ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਵਿਸ਼ਾ-ਸੂਚੀ

ਭਾਗ-I

ਕਵੀ ਦਾ ਨਾਂ	ਕਵਿਤਾ	ਪੰਨਾ
ਭੂਮਿਕਾ		(vii) - (ix)
1. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ	1. ਪਿੰਜਰੇ ਪਿਆ ਪੰਛੀ	1-5
	2. ਵੈਰੀ ਨਾਗ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਝਲਕਾ	
	3. ਇੱਛਾ ਬਲ ਤੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ	
2. ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ	ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ	6-9
3. ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	ਦੇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਸਾਡੀ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ	10-12
4. ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼	ਮਿਲੇ ਮਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ	13-15
5. ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਦਿਲ	16-18
6. ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ	ਬਾਰਾਂਮਾਹ	19-21
7. ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ	ਕਿੱਥੇ ਗਈਆਂ ਭੈਣਾਂ	22-24
8. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ	ਭਾਰੀਆਂ ਪੰਡਾਂ	25-27
9. ਸ. ਸ. ਮੀਸ਼ਾ	ਪਰਾਹੁਣੀ	28-31
10. ਡਾ. ਜਗਤਾਰ	ਹਰ ਮੋੜ 'ਤੇ ਸਲੀਬਾਂ	32-34
11. ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ	ਆਰਤੀ	35-39
12. ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ	ਕੰਮੀਆਂ ਦਾ ਵਿਹੜਾ	40-43
13. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਊਂ	ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ਼ ਗੱਲਾਂ	44-46
14. ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ	ਰੁੱਖ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ	47-49
15. ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ	ਕੁਛ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਹਨੇਰਾ ਜਰੇਗਾ ਕਿਵੇਂ	50-52
16. ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ	ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੁਰਮ	53-55
17. ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ	ਲੰਗਰ	56-58
18. ਮਨਜੀਤ ਇੰਦਰਾ	ਚੰਦਰੇ ਹਨੇਰੇ	59-61
19. ਪਾਸ਼	ਸਭ ਤੋਂ ਖ਼ਤਰਨਾਕ	62-65
20. ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ	ਪਿੰਡੋਂ ਸੁਨੇਹਾ	66-68
21. ਸਰਬਜੀਤ ਬੇਦੀ	ਬਾਰਿਸ਼	69-72
22. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ	ਜੰਗ ਤੇ ਅਮਨ	73-76
23. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ	ਮੇਰੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਗਦੀ	77-80
24. ਡਾ. ਸਰਬਜੀਤ ਸੋਹਲ	ਮਾਂ-ਬੋਲੀ	81-84
25. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ	ਹਰੀਕੇ ਪੱਤਣ	85-88

ਭਾਗ-II ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਧੁਨਿਕ ਕਵੀ।

1. ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਚੇਤਨਾ	89-92
2. ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਵਿ-ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਪਸਾਰ ਦੇ ਵਸੀਲੇ	92-95
3. ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ-ਝੁਕਾਅ	95-101
4. ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਧੁਨਿਕ ਕਵੀ	102-130
5. ਪਾਠ-ਕ੍ਰਮ ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ, ਪਰੀਖਿਅਕਾਂ ਅਤੇ ਪੇਪਰ ਸੈਟਰਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਤੇ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਪੱਤਰ।	131-135

ਭੂਮਿਕਾ

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਲਈ ਭਾਗ-1 (ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ) ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਰੰਭ 19 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਮਤਿ-ਕਾਵਿ, ਸੂਫੀ-ਕਾਵਿ, ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਬੀਰ-ਕਾਵਿ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾਵਾਂ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ-ਕਾਵਿ ਉਸ ਕਾਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਬਰਤਾਨਵੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਗਦਰ-ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਹੈ।

ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸਮੁੱਚੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਕਲਾਵੇ 'ਚ ਲੈਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਪੰਜਾਬੀ-ਕਵਿਤਾ ਲੋਕ-ਮੁਖੀ ਤੇ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਭਰਦੀ ਹੋਈ, ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਤੇ ਸਰਬ-ਕਾਲ ਦੀ ਸੁੱਖ ਮੰਗਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਬੜਾ ਹੀ ਗੌਰਵਮਈ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕ-ਕਾਲ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਰੰਭ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ-ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮੋਢੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 1905 ਈ: ਵਿੱਚ ਮਹਾਂ-ਕਾਵਿ ਰਾਣਾ 'ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ' ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂ-ਕਾਵਿ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛੋਟੀਆਂ (ਨਿੱਕੀਆਂ) ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਿੜ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਗ਼ਜ਼ਲ ਤੇ ਰੁਬਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਪਰੰਤੂ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਨਾਲ ਸੰਜੋਇਆ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਕਵੀ ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਬੱਝ ਕੇ ਸਗੋਂ ਸਿੱਖ-ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ-ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸੰਯੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਵਿਚਾਰ-ਜਗਤ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਲਪਨਾ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਤੋਲ-ਤੁਕਾਂਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਵੇਗ ਠਾਠਾ ਮਾਰਦੇ ਦਰਿਆ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਯੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਦਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਵੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ੈਲੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਿਯ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪਿਆ। ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਰਦ, ਵਿਧਾਤਾ ਸਿੰਘ ਤੀਰ, ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼ ਆਦਿ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰ ਕੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਇਆ। ਲੋਕ-ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਇਸ ਦੌਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕਵੀ ਦੀਵਾਨ

ਸਿੰਘ ਕਾਲੇਪਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਛੰਦ-ਮੁਕਤ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ। ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੋਢੀ ਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚੇਤਨ ਕਵੀ ਪ੍ਰੋ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ: ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਲੋਕ-ਕਵੀ ਵਾਂਗ ਚਰਚਿਤ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਲਿਖੀ। ਦੇਸ ਪਿਆਰ ਤੇ ਦੇਸ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਿਆ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਰ ਕਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ, ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਫ਼ੀਰ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਸਹਿਰਾਈ, ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਜ਼ਾਦ, ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਦਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ, ਗੁਰਚਰਨ ਰਾਮਪੁਰੀ, ਸੁਰਜੀਤ ਰਾਮਪੁਰੀ ਆਦਿ ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਰਵਾਇਤੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਵਲਗਣ 'ਚ ਨਿਕਲ ਕੇ ਨਿੱਜੀ-ਪੀੜ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਪੀੜ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ-ਗਤ ਕੀਤਾ। ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ੀਲ ਲਹਿਰ ਉਭਰ ਕੇ ਆਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ। ਸੁਤੰਤਰ ਭਾਰਤ 'ਚ ਲੋਕ-ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਨਵੇਂ ਦਿਸ਼ੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਜਾਗੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦੋਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਲਏ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ.ਸ. ਮੀਸ਼ਾ, ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ, ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਰਵਿੰਦਰ ਰਵੀ, ਅਜਾਇਬ ਕਮਲ, ਸੁਖਪਾਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਹਸਰਤ ਤੇ ਜਗਤਾਰ ਦੇ ਨਾਂ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹਨ। ਸ.ਸ. ਮੀਸ਼ਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦ ਵਿੱਚ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਉਲਟ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਪਣਾਈ। ਉਸ ਨੇ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਉਲਝਣਾਂ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਬੁਲੰਦੀ ਛੂਹੀ ਤੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਉਭਾਰਿਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਜੋ ਕਿ ਬਿਰਹਾ ਅਤੇ ਗ਼ਮ ਦੇ ਕਵੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਿਆ, ਇਹਨਾਂ ਲੋਕ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕ-ਮਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪੇਂਡੂ ਲੋਕ-ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ ਇੱਕ ਬੌਧਿਕ ਤੇ ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲ ਕਵੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਅਨੂਠੀ-ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਰਾਹੀਂ ਸਰਜਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰਿਨਾਮ, ਸਤੀ ਕੁਮਾਰ, ਦੇਵ, ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਿੰਦਰ ਦੇ ਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਜੁਝਾਰੂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਨਕਸਲਬਾਜ਼ੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਕਵੀ ਭਾਵੇਂ ਪਾਸ਼ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਗਤਾਰ, ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ, ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਹੁੰਦਲ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਿਲ, ਹਰਭਜਨ ਹਲਵਾਰਵੀ, ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ, ਲੋਕ ਨਾਥ, ਸੰਤ ਸੰਧੂ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਇਸ ਨਵੇਂ-ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਕਾਵਿ-ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਗ਼ਜ਼ਲ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਸਥਾਪਿਤ

ਹੋਇਆ ਤੇ ਲੋਕ-ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗਜ਼ਲ ਨੂੰ ਉਰਦੂ-ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਗਜ਼ਲ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਤੇ ਚਿੰਤਨ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਗਜ਼ਲ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਬਣਿਆ।

ਇਸ ਦੌਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉੱਤਰ-ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਰੋਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਮਾਨਵੀ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਖੰਡਿਤ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ-ਸਮੱਸਿਆ, ਭਰੂਣ-ਹੱਤਿਆ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਘਿਣਾਉਣੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰੁਚਿਤ ਹੋਈ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਦੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਬੀਤ ਰਹੇ ਕਾਲ-ਖੰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ, ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ, ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਊ, ਜਸਵੰਤ ਦੀਦ, ਮਨਜੀਤ ਇੰਦਰਾ, ਸਰਬਜੀਤ ਬੇਦੀ, ਗੁਰਭਜਨ ਗਿੱਲ, ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਸਰਬਜੀਤ ਕੌਰ ਸੋਹਲ, ਮੋਹਨਜੀਤ, ਦਰਸ਼ਨ ਬੁੱਟਰ, ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਆਦਿ ਦੇ ਨਾਂ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹਨ।

ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸੀਮਾ ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹਥਲੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ 25 ਕਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਦੇਣੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਕੁ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕੀਆਂ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ, ਗੀਤ, ਗਜ਼ਲ ਦੇ ਰੁਬਾਈ ਤੇ ਰੂਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹਰ ਵੰਨਗੀ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੋ ਪਰਵਾਸੀ ਕਵੀਆਂ ਪਰਮਿੰਦਰ ਸੋਢੀ (ਜਪਾਨ) ਅਤੇ ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ (ਇੰਗਲੈਂਡ) ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਾਣ ਸਕਣ ਕਿ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਲੇਖਕ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਕਵੀ ਦੀ ਜਨਮ-ਮਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਰ ਪਾਠ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਵੀ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੂਲ-ਪਾਠ (ਕਵਿਤਾ) ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਰੀਖਿਆ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ।

ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ 'ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ' ਕਾਵਿ-ਝਲਕਾਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਭਾਗ-2' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਕਵੀਆਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਾਸ਼ ਤੱਕ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਅਧਿਆਪਕ ਜਦੋਂ ਅਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਏਗਾ ਤਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਵੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸਮਨਵੇਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਸੌਖ ਰਹੇਗੀ ਤੇ ਉਹ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਰਚਨਾਕਾਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਕਾਰ ਤੋਂ ਰਚਨਾ ਤੱਕ ਇੱਕ ਸਿੱਧਾ ਰਾਬਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕੇਗਾ।

ਪੂਰੀ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਪਕ ਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਾਂਗ ਮਾਣਨਗੇ, ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅਤਿ ਲੁੜੀਂਦਾ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੁੰਗਾਰੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਗੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਉਡੀਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰਹੇਗੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਇਸ ਹੁੰਗਾਰੇ ਸਦਕਾ ਅਸੀਂ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾ ਸਕਾਂਗੇ।

ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਊ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

(1872-1957 ਈ:)

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਇੱਕ ਸਰਬਾਂਗੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਕਿਸੇ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼੍ਰੋ-ਅਧਿਐਨ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਿਆ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਵਿਤਾ ਰਵਾਇਤੀ ਢੰਦ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛੋਟੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤੋਲ-ਤੁਕਾਂਤ ਅਤੇ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਨਿਖਾਰ ਲਿਆਂਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰਹੱਸਵਾਦ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ-ਚਿਤਰਨ, ਦੇਸ-ਪਿਆਰ ਦਾ ਜ਼ਜ਼ਬਾ, ਵਲਵਲੇ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਰੂਪ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਧੁਨਿਕ ਲੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਤੋਰਿਆ।

ਹਥਲੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ‘ਪਿੰਜਰੇ ਪਿਆ ਪੰਛੀ’, ‘ਵੈਰੀ ਨਾਗ ਤੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਝਲਕਾ’, ‘ਇੱਛਾ ਬਲ ਤੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

“ਪਿੰਜਰੇ ਪਿਆ ਪੰਛੀ” ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤਿ ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ‘ਵੈਰੀ ਨਾਗ ਤੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਝਲਕਾ’ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਝਰਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ‘ਇੱਛਾ ਬਲ ਤੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ’ ਵਿੱਚ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਮੱਹਤਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ।

ਪਿੰਜਰੇ ਪਿਆ ਪੰਛੀ ਪਿੰਜਰੇ ਦੀ ਸਲਾਹੁਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ

ਜ਼ਾਲਮ ਖੜ੍ਹਾ ਹਵਾ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਵਿਚ
ਆਖੇ, 'ਪਿੰਜਰਾ ਸੁਹਣਾ',
ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇਂ ਫਿਰ ਮੈਂ ਪੁੱਛਾਂ:
'ਕਿੰਨਾ ਹੈ ਮਨ-ਮੁਹਣਾ?'
ਪਰ ਤੋਂ ਹੀਨ, ਧਰਾ ਦੇ ਕੈਦੀ,
ਓ ਮੂਰਖ ਦਿਲ ਕਰੜੇ!
ਉੱਡਣਹਾਰੇ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਇਹ
ਸੁਹਣਾ ਹੈ ਜਿੰਦ ਕੁਹਣਾ ॥ ੨੦ ॥

ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਰੰਗ ਸੁਹਣਾ ਲੱਗਾ,
ਮਿੱਠੀ ਲੱਗੀ ਬਾਣੀ,
ਵਾਹਵਾ ਕਦਰ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪਾਈ!
ਛਹਕੇ ਜਾਲੀ ਤਾਣੀ।
ਪਕੜ ਪਿੰਜਰੇ ਪਾਇ ਵਿਛੋੜਿਆ
ਸਾਕ-ਸਨੇਹੀਆਂ ਨਾਲੋਂ,
ਭੱਠ ਪਏ ਇਹ ਕਦਰ ਤੁਹਾਡੀ,
ਖੋਹ ਇਸ ਯਾਰੀ ਲਾਣੀ ॥ ੨੧ ॥

ਵੈਰੀ ਨਾਗ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਝਲਕਾ

ਵੈਰੀ ਨਾਗ! ਤੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਝਲਕਾ
ਜਦ ਅੱਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਜਦਾ
ਕੁਦਰਤ ਦੇ 'ਕਾਦਰ' ਦਾ ਜਲਵਾ
ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਇਕ ਸਿਜਦਾ,
ਰੰਗ ਫੀਰੋਜ਼ੀ, ਝਲਕ ਬਲੌਰੀ,
ਡਲੁਕ ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਲੀ
ਰੂਹ ਵਿੱਚ ਆ ਆ ਜਜ਼ਬ ਹੋਇ,
ਜੀਅ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਰੱਜਦਾ।

ਨਾ ਕੋਈ ਨਾਦ ਸਰੋਦ ਸੁਣੀਵੇ
 ਫਿਰ 'ਸੰਗੀਤ-ਰਸ' ਛਾਇਆ,
 'ਚੁੱਪ ਚਾਨ' ਫਿਰ ਰੂਪ ਤਿਰੇ ਵਿੱਚ
 ਕਵਿਤਾ ਰੰਗ ਜਮਾਇਆ,
 ਸਰਦ-ਸਰਦ ਪਰ ਛੂਹਿਆਂ ਤੈਨੂੰ
 ਰੂਹ ਸਰੂਰ ਵਿੱਚ ਆਵੇ:
 ਗਹਿਰ, ਗੰਭੀਰ, ਅਡੋਲ ਸੁਹਾਵੇ !
 ਤੈਂ ਕਿਹਾ ਜੋਗ ਕਮਾਇਆ !

ਇੱਛਾ ਬਲ ਤੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ—

ਸੰਝ ਹੋਈ ਪਰਛਾਵੇਂ ਛੁਪ ਗਏ
 ਕਿਉਂ ਇੱਛਾ ਬਲ ਤੂੰ ਜਾਰੀ ?
 ਨੈਂ ਸਰੋਦ ਕਰ ਰਹੀ ਉਵੇਂ ਹੀ
 ਤੇ ਟੁਰਨੋਂ ਬੀ ਨਹਿ ਹਾਰੀ,
 ਸੈਲਾਨੀ ਤੇ ਪੰਛੀ ਮਾਲੀ
 ਹਨ ਸਭ ਅਰਾਮ ਵਿਚ ਆਏ,
 ਸਹਿਮ ਸਵਾਦਲਾ ਛਾ ਰਿਹਾ ਸਾਰੇ
 ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਟਿਕ ਗਈ ਸਾਰੀ।

ਚਸ਼ਮੇ ਦਾ ਉੱਤਰ—

ਸੀਨੇ ਖਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਧੀ
 ਓ ਕਰ ਅਰਾਮ ਨਹੀਂ ਬਹਿੰਦੇ।
 ਨਿਹੁੰ ਵਾਲੇ ਨੈਣਾਂ ਕੀ ਨੀਂਦਰ ?
 ਓ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਪਏ ਵਹਿੰਦੇ।
 ਇੱਕੋ ਲਗਨ ਲਗੀ ਲਈ ਜਾਂਦੀ
 ਹੈ ਟੋਰ ਅਨੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ—
 ਵਸਲੋਂ ਉਰੇ ਮੁਕਾਮ ਨਾ ਕੋਈ,
 ਸੋ ਚਾਲ ਪਏ ਨਿਤ ਰਹਿੰਦੇ।

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਜ਼ਾਲਮ	- ਅਤਿਆਚਾਰੀ	ਕਾਦਰ	- ਪਰਮਾਤਮਾ
ਝਲਕ	- ਦ੍ਰਿਸ਼	ਅਡੋਲ	- ਟਿਕਿਆ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ
ਸੰਝ	- ਸ਼ਾਮ	ਸੈਲਾਨੀ	- ਯਾਤਰੀ
ਮੁਕਾਮ	- ਮੰਜ਼ਲ	ਜਜ਼ਬ	- ਸਮਾ ਲੈਣਾ

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

- ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ:
ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਰੰਗ ਸੁਹਣਾ ਲੱਗਾ,
ਮਿੱਠੀ ਲੱਗੀ ਬਾਣੀ,
ਵਾਹਵਾ ਕਦਰ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪਾਈ!
ਛਹਕੇ ਜਾਲੀ ਤਾਣੀ।
ਪਕੜ ਪਿੰਜਰੇ ਪਾਇ ਵਿਛੋੜਿਆ
ਸਾਕ-ਸਨੇਹੀਆ ਨਾਲੋਂ,
ਭੱਠ ਪਏ ਇਹ ਕਦਰ ਤੁਹਾਡੀ,
ਖੋਹ ਇਸ ਯਾਰੀ ਲਾਣੀ।
- ‘ਪਿੰਜਰੇ ਪਿਆ ਪੰਛੀ’ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ ?
- ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:
(ੳ) ‘ਪਿੰਜਰੇ ਪਿਆ ਪੰਛੀ’ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਾਲਮ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ?
(ਅ) ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ?
(ੲ) ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ?
- ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ-ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ:
ਵੈਰੀ ਨਾਗ! ਤੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਝਲਕਾ
ਜਦ ਅੱਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਜਦਾ
ਕੁਦਰਤ ਦੇ ‘ਕਾਦਰ’ ਦਾ ਜਲਵਾ
ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਇੱਕ ਸਿਜਦਾ,
ਰੰਗ ਫੀਰੋਜ਼ੀ, ਝਲਕ ਬਲੋਰੀ,
ਡਲੁਕ ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਲੀ
ਰੂਹ ਵਿੱਚ ਆ ਆ ਜਜ਼ਬ ਹੋਇ,
ਜੀਅ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਰੱਜਦਾ!

5. 'ਵੈਰੀ ਨਾਗ ਤੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਝਲਕਾ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ ?

6. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

(ੳ) 'ਵੈਰੀ ਨਾਗ' ਕਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ?

(ਅ) 'ਵੈਰੀ ਨਾਗ' ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਵੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸਿਜਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

(ੲ) ਵੈਰੀ-ਨਾਗ ਚਸ਼ਮੇ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਨਾਲ ਕੀ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

7. ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

ਸੰਝ ਹੋਈ ਪਰਛਾਵੇਂ ਛੁਪ ਗਏ
ਕਿਉਂ ਇੱਛਾ ਬਲ ਤੂੰ ਜਾਰੀ ?
ਨੈਂ ਸਰੋਦ ਕਰ ਰਹੀ ਉਵੇਂ ਹੀ
ਤੇ ਟੁਰਨੋਂ ਬੀ ਨਹਿ ਹਾਰੀ,
ਸੈਲਾਨੀ ਤੇ ਪੰਛੀ ਮਾਲੀ
ਹਨ ਸਭ ਅਰਾਮ ਵਿੱਚ ਆਏ,
ਸਹਿਮ ਸਵਾਦਲਾ ਛਾ ਰਿਹਾ ਸਾਰੇ
ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਟਿਕ ਗਈ ਸਾਰੀ।

8. 'ਇੱਛਾ ਬਲ ਤੇ ਛੁੰਘੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ ?

9. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

(ੳ) 'ਇੱਛਾ ਬਲ ਤੇ ਛੁੰਘੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ' ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੈ ?

(ਅ) 'ਸੈਲਾਨੀ, ਪੰਛੀ ਤੇ ਮਾਲੀ' ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ?

(ੲ) ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਆਏ 'ਮੁਕਾਮ' ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

ਜਿਹੜੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੋਹਣੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖੋ ਜਾਂ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਓ।

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ (1876-1954 ਈ:)

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਪਸੀਆਂ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਲੋਪੋਕੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਬੀਤਿਆ। ਮੁਢਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵਸੀਕਾ ਨਵੀਸੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। 1891 ਈ: ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ‘ਵਜ਼ੀਰ ਹਿੰਦ ਪ੍ਰੈੱਸ’ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ।

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ‘ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਕਵੀ’ ਦੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੁਦਈ ਸਨ। ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਪਰੰਪਰਾਵਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ਼ ਬੱਝਾ। ਸ਼ੁਰੂ-ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੇ ਦੋ ਕਿੱਸੇ ‘ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ’ ਅਤੇ ‘ਨਲ ਦਮਯੰਤੀ’ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਛੋਟੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਚੰਦਨਵਾੜੀ’ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ‘ਕੇਸਰ ਕਿਆਰੀ’, ‘ਨਵਾਂ ਜਹਾਨ’, ‘ਸੂਫੀ ਖ਼ਾਨਾ’, ‘ਨੂਰਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੇਗਮ’ ਆਦਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਏ।

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਰਸਾਣੀ ਜੀਵਨ, ਰੁੱਤਾਂ, ਮੇਲਿਆਂ, ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਚਰਨ-ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆਦਾਇਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਏਕਤਾ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

ਹਥਲੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਈ ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ’ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ, ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਦਾਤਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ

ਨਾਮ ਦੇ ਜਹਾਜ਼, ਪੰਥ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ,
 ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਕਰਾਂ ਜਸ ਕੀ ਬਿਆਨ ਤੇਰਾ।
 ਲੋਕ-ਪਰਲੋਕ ਦਾ ਸਹਾਈ ਤੂੰਏਂ ਜਾਪਨਾ ਏ,
 ਧਰਤ ਉੱਤੇ ਅੰਗਿਆ ਏ ਗਿਆਨ ਅਸਮਾਨ ਤੇਰਾ।
 ਰੋਸ਼ਨ ਜਹਾਨ ਜਾਪੇ, ਤੇਰੀ ਰੋਸ਼ਨਾਈ ਨਾਲ਼,
 ਜ਼ੋਰਿਆਂ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿੱਚ ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਏ ਭਾਨ ਤੇਰਾ।
 ਉਚ-ਨੀਚ ਰਾਉ-ਰੰਕ ਖਾ ਰਿਹਾ ਏ ਦਾਨ ਤੇਰਾ,
 ਦੇਸ-ਪਰਦੇਸ ਵਿੱਚ ਝੂਲਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤੇਰਾ।
 ਚਾਨਣੇ ਮੁਨਾਰੇ! ਤੇਰੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸਰੂਪ ਜਦੋਂ,
 ਰਾਮਸਰ ਬੈਠ ਕੇ ਉਸਾਰੀ ਤੇਰੀ ਲਾਈ ਸੀ।
 ਤੇਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਸਲਾਮੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਣ ਲਈ,
 ਸਾਰੇ ਨੇਕ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਰੂਹ ਤੁਰ ਆਈ ਸੀ
 ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇੱਟ ਧਰੀ ਆਪ ਗੁਰਾਂ,
 ਛੇਕੜੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲਗਾਈ ਸੀ।
 ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਜਾਗਣੀ, ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਜਗਾਣ ਵਾਲ਼ੀ,
 ਸਚਖੰਡ ਜੋਤ ਗਈ ਜੱਗ 'ਤੇ ਜਗਾਈ ਸੀ।
 ਰੱਬੀ ਤਰਜਮਾਨ ਸੁੱਚੇ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਖਾਨ ਤੇਰੀ
 ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ ਏ।
 ਪ੍ਰੇਮ-ਰੰਗ ਰੰਗੀ ਹੋਈ, ਖੂਨ ਨਾਲ਼ ਸਿੰਜੀ ਹੋਈ,
 ਕੰਟਕ ਵਹੀਨ ਤੇਰੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਕਿਆਰੀ ਏ।
 ਨਾਮ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਦੀਨ-ਦੁਨੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਰੂਪ,
 ਜੀਵਨ ਦੀ ਜੋਤ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਖੁਮਾਰੀ ਏ।
 ਸੀਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇਰਾ, ਬਾਂਹੀਂ ਬਲਕਾਰ ਤੇਰਾ,
 ਜੀਭਾਂ 'ਤੇ ਉਚਾਰ ਤੇਰਾ ਜਾਨ ਤੋਥੋਂ ਵਾਰੀ ਏ।

ਸੋਢੀ ਸੁਲਤਾਨ ਦਿਆਂ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤੇਰਾ,
 ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਦਾਨ ਨਾਲ਼ ਰੂਹਾਂ ਸਰਸ਼ਾਰ ਹੋਣ,
 ਸੰਗਤਾਂ ਨਿਹਾਲ ਹੋਣ ਚੌਣੇ ਇਕਬਾਲ ਹੋਣ,
 ਅਰਬ-ਖ਼ਰਬ ਤੇਰੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਪਰਿਵਾਰ ਹੋਣ,
 ਘਰ-ਘਰ ਅੰਦਰ ਤੇਰੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲ ਹੋਵੇ,
 ਨਾਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਹਰ ਸੀਨਿਓਂ ਉਚਾਰ ਹੋਣ,
 ਜੁਗੋ-ਜੁਗ ਹੇਤ ਤੇਰੀ ਖਰੀ ਟਕਸਾਲ ਚੱਲੇ,
 ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਬੇੜੇ ਤੇਰੇ ਪਾਠ ਨਾਲ਼ ਪਾਰ ਹੋਣ
 ਦਾਤਾ ਤੇਰੇ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਭਿਖਾਰੀ ਦਾਤ ਮੰਗਦੇ ਨੇ,
 ਤੇਰੀ ਸ਼ੁੱਧ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹੋਵੇ,
 ਤੇਰੇ ਚਰਨ ਨਾਲ਼ ਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰੀਤਮਾ ਅਡੋਲ ਰਹੇ,
 ਮੇਰੇ ਦਿਲਦਾਰ ਦਾ ਹਜ਼ਾਰ ਸਤਿਕਾਰ ਹੋਵੇ।
 ਸੂਬਾ ਨਿੱਤ ਖਿੜੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਬਹਾਰ ਨਾਲ਼,
 ਆਤਮਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਤੇਰਾ ਜੀਵਨ ਸੰਚਾਰ ਹੋਵੇ,
 ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਈ ਸਭ ਸੰਗਤ ਨਿਹਾਲ ਹੋਵੇ,
 'ਚਾਤ੍ਰਕ' ਦਾ ਚਿੱਤ ਤੇਰਾ ਝਾੜੂ ਬਰਦਾਰ ਹੋਵੇ।

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਪੰਥ	- ਸੁੱਚਾ ਮਾਰਗ	ਮੁੰਦਾਵਣੀ	- ਸ਼ੁੱਭਤਾ ਸਹਿਤ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨਾ
ਜੱਸ	- ਵਡਿਆਈ	ਰਾਉ-ਰੰਕ	- ਅਮੀਰ-ਗਰੀਬ
ਤਰਜਮਾਨ	- ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ	ਸਚਖੰਡ	- ਸਾਧਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਰਬੋਤਮ ਅਵਸਥਾ 'ਤੇ ਸਥਾਨ
ਬਲਕਾਰ	- ਤਾਕਤ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲ਼ਾ	ਖੁਮਾਰੀ	- ਮਸਤੀ
ਇਕਬਾਲ	- ਸ਼ਾਨ	ਟਕਸਾਲ	- ਉਹ ਥਾਂ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਕੇ ਘੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ
ਸਦੀਵੀ	- ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲ਼ਾ	ਸਰਸ਼ਾਰ	- ਭਰਪੂਰ

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ:
ਨਾਮ ਦੇ ਜਹਾਜ਼, ਪੰਥ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ,
ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਕਰਾਂ ਜਸ ਕੀ ਬਿਆਨ ਤੇਰਾ।
ਲੋਕ-ਪਰਲੋਕ ਦਾ ਸਹਾਈ ਤੂੰਏਂ ਜਾਪਨਾ ਏ,
ਧਰਤ ਉੱਤੇ ਅੰਗਿਆ ਏ ਗਿਆਨ ਅਸਮਾਨ ਤੇਰਾ।
2. 'ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
3. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :
(ੳ) ਕਵਿਤਾ 'ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀਆਂ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੱਸੋ ?
(ਅ) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਰੰਗ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ?
(ੲ) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਗਤਾਂ 'ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ' ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ?

'ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ' ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਬਦਲ ਕੇ ਭਾਸ਼ਣੀ-ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ/ਸਾਥਣਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ ?

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ (1881-1931 ਈ:)

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਛੰਦ-ਮੁਕਤ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਸਲਹਡ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਐਬਟਾਬਾਦ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਟੋਕੀਓ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਜਪਾਨ ਤੋਂ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਉੱਚ-ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਬੋਧੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਬੋਧੀ ਬਣ ਗਏ। ਫਿਰ ਸੁਆਮੀ ਰਾਮ ਤੀਰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਆਪ ਵੇਦਾਂਤੀ ਬਣੇ ਪਰ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਆਪ ਨੇ ਫਿਰ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉੱਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬੁੱਧ-ਮਤ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਭਾਵੇਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਭੁੰਘੇਰਾ ਹੈ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ-ਭੁੱਲ੍ਹੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੋਲ-ਤੁਕਾਂਤ ਅਤੇ ਛੰਦ ਦੀ ਬੰਦਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸੈਲਾਨੀ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਰਚੀ। ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਲੈਅ ਅਤੇ ਵਲਵਲੇ ਦਾ ਵੇਗ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਬੜਾ ਸੁਚੱਜਾ ਅਤੇ ਭਰਪੂਰ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਨਾਲ ਡੂੰਘੀ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਅਤੁੱਟ ਪਿਆਰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਬੀਤ ਚੁੱਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸਮਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।

ਹਥਲੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਈ ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ‘ਦੇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਸਾਡੀ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ’ ਕਵਿਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤਿ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਦੇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਸਾਡੀ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ

ਵੱਸਣ ਤੇਰੇ ਮਹਿਲ ਤੇ ਮਾੜੀਆਂ,
 ਵੱਸਣ ਹੋਰ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ ਤੇਰੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਝੁੱਗੀਆਂ।
 ਵੱਸਣ ਤੇਰੇ ਦੇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ ਸਾਰੇ,
 ਸੁਖੀ-ਸੁਖੀ ਤੇਰੇ ਜਾਏ ਤੇ ਜਾਈਆਂ।
 ਵੱਸਣ ਤੇਰੇ ਬਾਗ਼, ਤੇਰੀਆਂ ਬਹਾਰਾਂ,
 ਫੁੱਲਣ ਤੇ ਫਲਣ ਤੇਰੀ ਪੈਲੀਆਂ।
 ਜੀਣ ਤੇਰੇ ਪਿੱਪਲ ਤੇ ਅੰਬ ਪਿਆਰੇ,
 ਜੀਣ ਤੇਰੀਆਂ ਸਦਾ ਸਾਵੀਆਂ ਬੋਹੜਾਂ,
 ਜੀਣ ਤੇਰੇ ਤੂਤ ਸ਼ਹਤੂਤ ਸਾਰੇ,
 ਜੀਣ ਤੇਰੀਆਂ ਬੇਰੀਆਂ,
 ਫਲਾਹੀਆਂ ਜੀਣ, ਕਿੱਕਰ ਜੀਣ, ਜੀਣ ਤੇਰੇ ਝਾੜ ਤੇ ਝਾੜੀਆਂ।
 ਮਿੱਠੇ-ਮਿੱਠੇ ਬੋਰ ਤੇਰੇ,
 ਮਿੱਠੇ ਤੇਰੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਦੇ ਹੀਰੇ ਡਲ੍ਹਕਦੇ ਪਾਣੀ,
 ਉੱਚੇ-ਉੱਚੇ ਪਰਬਤ ਤੇਰੇ,
 ਤੇਰੇ ਜੰਗਲ਼ ਦਿਓਦਾਰ ਦੇ ਸੁਹਾਵਣੇ।
 ਜੀਣ ਲੱਖਾਂ ਰੰਗ ਤੇਰੇ ਧਰਤ ਅਕਾਸ਼ ਦੇ,
 ਜੀਣ ਤੇਰੀਆਂ ਸੁਆਣੀਆਂ।
 ਜੀਣ ਤੇਰੇ ਮਾਲ-ਡੰਗਰ,
 ਜੀਣ ਜੱਟੀਆਂ ਦੁੱਧ ਚੋਣ ਵਾਲੀਆਂ,
 ਜੀਣ ਤੇਰੇ ਬਾਲ ਸਾਰੇ, ਮੁਸ-ਮੁਸ ਰੋਣ ਵਾਲੇ;
 ਭਰੀਆਂ ਰਹਿਣ ਤੇਰੀਆਂ ਲੱਸੀ ਦੀਆਂ ਚਾਟੀਆਂ,
 ਉੱਪਰ ਤਰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੱਖਣਾਂ ਦੇ ਪਿੰਨੇ;
 ਫਿਰਨ ਘੁੰਮ-ਘੁੰਮ, ਸਵੇਰ-ਸਾਰ, ਲਾਲ-ਲਾਲ ਮਧਾਣੀਆਂ,
 ਦੁੱਧ-ਦਹੀਂ ਆਮ ਹੋਵੇ, ਠੰਢ-ਠੰਢ ਪਾਂਦੀਆਂ।
 ਜੀਣ ਤੇਰੇ ਮਜ਼ੂਰ ਤੇ ਮਜ਼ੂਰਨੀਆ,
 ਜੀਣ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ,
 ਜੀਣ ਤੇਰੇ ਮਹਿਲ ਉਸਾਰਨ ਵਾਲੇ,
 ਨਾਲੇ ਉਹ ਜਿਹੜੇ ਇੱਟਾਂ ਫੜਾਨ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖ-ਰੱਖ ਕੇ,

ਗਾਰਾ ਉਲਾਰਨ ਵਾਲੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਗੋਹਾਂ 'ਤੇ।
 ਥੀਣ ਲੰਮੇ, ਹੋਰ ਲੰਮੇ, ਤੇਰੇ ਸੁਹਣੇ-ਸੁਹਣੇ ਸੁਫਨੇ,
 ਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਸਿਆਲ ਦੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਪਿਆਰ ਵਾਲੀਆਂ।
 ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਕੰਮ ਕਰੀਂ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ਼,
 ਬਾਨ੍ਹਣੂੰ ਬੰਨ੍ਹੀਂ ਅਸਰਾਰ ਵਾਲੇ,
 ਚੰਦ ਈਦ ਦਾ ਹੋਵੇ ਸਦਕੇ, ਇੱਕ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਾਸਤੇ।
 ਕਦਮ-ਕਦਮ ਮੈਂ ਦੇਵਾਂ ਤੈਨੂੰ
 ਓ ਦੇਸ ਪਿਆਰੇ ! ਲੱਖ-ਲੱਖ ਮੁਬਾਰਕਾਂ।

ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਰਥ :

ਝੁੱਗੀਆਂ - ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਪੈਲੀਆਂ - ਫਸਲਾਂ
 ਸਾਵੀਆਂ - ਹਰੀਆਂ ਕਚੂਰ ਫਲਾਹੀਆਂ - ਇੱਕ ਰੁੱਖ ਦੀ ਕਿਸਮ

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

- ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ:
 ਜੀਣ ਤੇਰੇ ਬਾਲ ਸਾਰੇ, ਮੁਸ-ਮੁਸ ਰੋਣ ਵਾਲੇ
 ਭਰੀਆਂ ਰਹਿਣ ਤੇਰੀਆਂ ਲੱਸੀ ਦੀਆਂ ਚਾਟੀਆਂ,
 ਉਪਰ ਤਰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੱਖਣਾਂ ਦੇ ਪਿੰਨੇ,
 ਫਿਰਨ ਘੁੰਮ-ਘੁੰਮ, ਸਵੇਰ-ਸਾਰ, ਲਾਲ-ਲਾਲ ਮਧਾਣੀਆਂ,
 ਦੁੱਧ-ਦਹੀਂ ਆਮ ਹੋਵੇ, ਠੰਢ-ਠੰਢ ਪਾਂਦੀਆਂ।
- ‘ਦੇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਸਾਡੀ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ’ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ?
- ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:
 (ੳ) ‘ਦੇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਸਾਡੀ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ’ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਆਏ ਕਿਸੇ ਦੋ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ?
 (ਅ) ਲੱਸੀ ਦੀਆਂ ਚਾਟੀਆਂ ਉੱਪਰ ਕੀ ਤਰਦਾ ਹੈ?
 (ੲ) ਕਵੀ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ਼ ਕੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ?

ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ—

ਅਧਿਆਪਕ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਤੁਲਨਾ ਕਰਕੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸੇ।

ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼

(1898-1955 ਈ:)

ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਤੋਲਾ ਨੰਗਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਵੀਰੂ ਖ਼ਾਨ (ਖ਼ਾਨ ਬੀਰੂ) ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਬਚਪਨ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰਿਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਆਪ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਛੱਡਣੀ ਪਈ। ਪਰ ਆਪ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਚੌਦਾਂ-ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਬੈਂਤਬਾਜ਼ੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨਰੋਈ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ, ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਉਸਤਤੀ, ਦੇਸ-ਪਿਆਰ, ਕਿਰਤੀਆਂ ਲਈ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮ ਏਕਤਾ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਪਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ।

ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਛੰਦਾਂ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਵਿਧਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਬੈਂਤ, ਕਬਿੱਤ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਛੰਦ ਅਤੇ ਉਪਮਾ, ਰੂਪਕ, ਯਮਨ, ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਆਦਿ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਲੀਆਂ’, ‘ਨੂਰੀ ਦਰਸ਼ਨ’ ਤੇ ‘ਜੋਗਨ’ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਮਿਲੀ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਦੇ ‘ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕੀਰਨੇ’, ‘ਲਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ’, ‘ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਲੀਆਂ’, ‘ਹੀਰ ਸਿਆਲ’, ‘ਦਿਲ ਦੇ ਟੁਕੜੇ’, ‘ਪ੍ਰੇਮ ਹੁਲਾਰੇ’, ‘ਸ਼ਰਫ਼ ਹੁਲਾਰੇ’, ‘ਸ਼ਰਫ਼ ਨਜ਼ਾਰੇ’, ‘ਸ਼ਰਫ਼ ਨਿਸ਼ਾਨੀ’, ‘ਸ਼ਰਫ਼ ਸੁਨੇਹੇ’ ਆਦਿ ਲਗ-ਪਗ 31 ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ। 1953 ਈ: ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੂੰ ਪੈਪਸੂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਵਜੋਂ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਹਥਲੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਮਿਲੇ ਮਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਮਾਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰਤਿ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮਿਲੇ ਮਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ

ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ,
 ਹਾਂ ਮੈਂ ਪੇਂਡੂ ਪਰ ਸ਼ਹਿਰੀਏ ਢੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
 ਸਮਝਾਂ ਫਾਰਸੀ, ਉਰਦੂ ਵੀ ਖੂਬ ਬੋਲਾਂ,
 ਬੋਲੀ ਬਹੁਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੀ ਅੰਗਦਾ ਹਾਂ।
 ਬੋਲੀ ਆਪਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਰੱਖਾਂ,
 ਇਹ ਗੱਲ ਆਖਣੋਂ ਕਦੀ ਨਾ ਸੰਗਦਾ ਹਾਂ।
 ਮੋਤੀ ਕਿਸੇ ਸੁਹਾਗਣ ਦੀ ਨੱਥ ਦਾ ਮੈਂ,
 ਟੁਕੜਾ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬਣ ਦੀ ਵੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
 ਮਿਲੇ ਮਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੇਸ ਅੰਦਰ,
 ਆਸ਼ਕ ਮੁੱਢੋਂ ਮੈਂ ਏਸ ਉਮੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
 ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਦੇ ਰੰਗ ਅੰਦਰ,
 ਡੋਬ-ਡੋਬ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰੰਗਦਾ ਹਾਂ।
 ਰਵਾਂ ਇੱਥੇ ਤੇ ਯੂ.ਪੀ. ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਗੱਲਾਂ?
 ਐਸੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ 'ਤੇ ਟੰਗਦਾ ਹਾਂ।
 ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ 'ਸ਼ਰਫ' ਸੇਵਕ,
 ਸਦਾ ਖ਼ੈਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ।

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਅੰਗਦਾ - ਜਾਣਦਾ/ਬੋਲਦਾ ਸੁਹਾਗਣ - ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਜਿਸਦਾ ਪਤੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੋਵੇ
 ਖ਼ੈਰ - ਦੁਆ

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ:

ਮਿਲੇ ਮਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੇਸ ਅੰਦਰ,
 ਆਸ਼ਕ ਮੁੱਢੋਂ ਮੈਂ ਏਸ ਉਮੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
 ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਦੇ ਰੰਗ ਅੰਦਰ,
 ਡੋਬ-ਡੋਬ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰੰਗਦਾ ਹਾਂ।

2. 'ਮਿਲੇ ਮਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ ?
3. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:
 - (ੳ) 'ਮਿਲੇ ਮਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਕਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
 - (ਅ) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ ?
 - (ੲ) ਕਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ?

ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਰ ਕਿੱਥੇ-ਕਿੱਥੇ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ? ਇਹ ਵੀ ਦੱਸੋ ਕਿ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ

(1905-1978 ਈ:)

ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਮਰਦਾਨ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਧਮਿਆਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਐੱਮ. ਏ., ਐੱਮ. ਓ. ਐੱਲ ਤੱਕ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਕਈ ਕਿੱਤੇ ਅਪਣਾਏ। ਆਪ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਲੱਗੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ‘ਪੰਜ ਦਰਿਆ’ ਨਾਂ ਦਾ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਐਮੇਰਿਟਸ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਉੱਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹੇ।

ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਵਿ-ਸਫ਼ਰ ਇੱਕ ਰਵਾਇਤੀ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦੀ ਕਵੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ‘ਸਾਵੇ ਪੱਤਰ’ ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੇ ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰੁਮਾਂਚਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ। ਆਪ ਨੇ ਲੋਕ-ਪੀੜ ਅਤੇ ਲੋਕ-ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ।

ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਕਲਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਕਲਾ-ਕੌਸ਼ਲਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ-ਚੋਣ ਬੜੀ ਸੂਚੱਜੀ ਅਤੇ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ। ਆਪ ਔਖੇ ਤੋਂ ਔਖੇ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਸਹਿਜ, ਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸਰਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਸਨ।

ਹਥਲੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ‘ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਦਿਲ’ ਕਵਿਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਦੇਸ-ਪਿਆਰ, ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਅਨੰਦਮਈ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਦਿਲ

ਵਾਗਾਂ ਛੱਡ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਵਾਲੀਏ ਨੀ, ਪੈਰ ਧਰਨ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਰਕਾਬ ਉੱਤੇ।
 ਸਾਡੇ ਦੇਸ 'ਤੇ ਬਣੀ ਏ ਭੀੜ ਭਾਰੀ, ਟੁੱਟ ਪਏ ਨੇ ਵੈਰੀ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ।
 ਰੋ-ਰੋ ਕੇ ਪਾਣੀ ਨਾ ਫੇਰ ਐਵੇਂ, ਮੇਰੇ ਸੋਹਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਬ ਉੱਤੇ।
 ਸਰੂ ਵਰਗੀ ਜਵਾਨੀ ਮੈਂ ਫੂਕਣੀ ਏਂ, ਬਹਿ ਗਏ ਭੂੰਡ ਜੇ ਆ ਕੇ ਗੁਲਾਬ ਉੱਤੇ ?
 ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੋਂ ਤੂੰ ਹਉਕੇ ਤੇ ਲਏਂ ਹਉਕਾ, ਕਿਹੜੀ ਗੱਲੋਂ ਤੂੰ ਅੱਖਾਂ ਸੁਜਾਈਆਂ ਨੇ ?
 ਲਾਂਘੇ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਨ ਬੋਹੜੇ, ਜੋ ਤੂੰ ਹੋਰ ਦੋ ਨਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਨੇ।

ਫੂਹੀ-ਫੂਹੀ ਨੂੰ ਸਹਿਕਦੇ ਵੀਰ ਮੇਰੇ, ਕੀ ਕਰਾਂ ਮੈਂ ਦੁੱਧਾਂ, ਛੁਹਾਰਿਆਂ ਨੂੰ।
 ਸਾਥੀ ਤੜਫਦੇ ਪਏ ਨੇ ਖਾਕ ਅੰਦਰ, ਪੱਛੀ ਲਾਵਾਂ ਮੈਂ ਮਹਿਲਾਂ ਚੁਬਾਰਿਆਂ ਨੂੰ।
 ਫੌਜੀ ਵਾਜਿਆਂ ਆਣ ਘਨਘੋਰ ਪਾਈ, ਲੱਗ ਗਿਆ ਏ ਡੱਗਾ ਨਗਾਰਿਆਂ ਨੂੰ।
 ਮੇਰੇ ਘੋੜੇ ਵੀ ਚੁੱਕ ਲਵੇ ਕੰਨ ਦੋਵੇਂ, ਦੇਖ ਇਹਦਿਆਂ ਖੁਰਾਂ ਫੁੰਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ।
 ਡੌਲੇ ਫਰਕਦੇ ਪਏ ਨੇ ਅੱਜ ਮੇਰੇ, ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਪਈ ਕੰਬਦੀ ਜਾਨ ਮੇਰੀ।
 ਜੀਭਾਂ ਕੱਢਦੇ ਪਏ ਨੇ ਤੀਰ ਗਿੱਠ-ਗਿੱਠ, ਪਈ ਆਕੜਾਂ ਭੰਨਦੀ ਕਮਾਨ ਮੇਰੀ।

ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਦੇ ਮਸਤ-ਮਲੰਗ ਹੋ ਕੇ, ਲਾਈਏ ਤਾਰੀਆਂ ਅਸੀਂ ਝਨਾਂ ਅੰਦਰ।
 ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਦੇ ਤਲੀ 'ਤੇ ਜਾਨ ਧਰ ਕੇ, ਲੜੀਏ ਅਸੀਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਅੰਦਰ।
 ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਦੇ ਛਿੱਤਾਂ ਤੇ ਘੋਲ ਪਾਈਏ, ਢੋਲੇ ਗਾਈਏ ਹਲਾਂ ਤੇ ਗਾਹ ਅੰਦਰ।
 ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਦੇ ਖੂਨ ਦੀ ਲਾ ਮਹਿੰਦੀ, ਪਾਈਏ ਬਾਂਹ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਬਾਂਹ ਅੰਦਰ।
 ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਦੂਲੇ, ਦੋਹਾਂ ਦੇਵੀਆਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਸਾਡੀ।
 ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਦੇ ਦੇਵੀ ਹੈ ਨਾਰ ਸਾਡੀ, ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਦੇ ਦੇਵੀ ਕਟਾਰ ਸਾਡੀ।

ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਦੇ ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਚੱਲਿਆ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਵੀ ਰੱਖਸਾਂ ਤੇਰਾ ਮੈਂ ਖਿਆਲ ਪਿਆਰੀ।
 ਬੁੰਦੇ ਸਮਝ ਕੇ ਤੇਰੇ ਮੈਂ ਛੱਰਿਆਂ ਨੂੰ, ਲਾਸਾਂ ਘੁੱਟ ਕਲੇਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰੀ।
 ਧੂੰਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਤੋਪਾਂ 'ਚੋਂ ਪੇਚ ਖਾਂਦਾ; ਤੇਰੇ ਸਮਝਸਾਂ ਘੁੰਗਰੇ ਵਾਲ ਪਿਆਰੀ।
 ਤੇਰੇ ਪਲਕਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਤੀਰ ਖਾਸਾਂ, ਹਾਥੀ ਵੇਖ ਚਿਤਾਰਸਾਂ ਚਾਲ ਪਿਆਰੀ।
 ਜੇ ਮੈਂ ਜਿਊਂਦਾ-ਜਾਗਦਾ ਪਰਤ ਆਇਆ, ਰੱਖ ਸਾਂਈਂ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾ ਛੱਡੀਂ।
 ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੁੱਤ ਜਦ ਮੇਰਾ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ, ਤੇਗ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਫੜਾ ਛੱਡੀਂ।

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਰਕਾਬ	- ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ	ਆਬ	- ਪਾਣੀ
		ਭੁੰਡ	- ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਡੰਗ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਉੱਡਦਾ ਕੀੜਾ
ਲਾਂਘੇ	- ਰਸਤੇ ਜਾਂ ਮਾਰਗ	ਫੂਹੀ-ਫੂਹੀ	- ਥੋੜ੍ਹੀ-ਥੋੜ੍ਹੀ
ਸਹਿਕਦੇ	- ਤਰਸਦੇ	ਖਾਕ	- ਮਿੱਟੀ
ਖੁਰਾਂ	- ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਪੈਰ	ਛਿੰਝਾਂ	- ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਘੋਲ-ਕਬੱਡੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਥਾਂ
ਚਿਤਾਰਸਾਂ - ਵਿਚਾਰਨਾ			

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

- ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ:
ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਦੇ ਮਸਤ-ਮਲੰਗ ਹੋ ਕੇ,
ਲਾਈਏ ਤਾਰੀਆਂ ਅਸੀਂ ਝਨਾਂ ਅੰਦਰ,
ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਦੇ ਤਲੀ 'ਤੇ ਜਾਨ ਧਰ ਕੇ,
ਲੜੀਏ ਅਸੀਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਅੰਦਰ।
- ‘ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਦਿਲ’ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:
(ੳ) ‘ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਦਿਲ’ ਕਵਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸ ਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਭੀੜ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ?
(ਅ) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀਆਂ ਦੋ ਦੇਵੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ?
(ੲ) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ?

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਏ ਗਏ ਯੋਗਦਾਨ ਬਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ

(1919-2005 ਈ:)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਜਨਮ 31 ਅਗਸਤ, 1919 ਨੂੰ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹਿਤਕਾਰੀ ਦੇ ਘਰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ) ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਵਿੱਦਿਅਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਸਵੀਂ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸਾਲ ਅਨਾਊਂਸਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ। 31 ਅਕਤੂਬਰ, 2005 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਸ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਨਾਵਲ, ਸ਼ੈਲੀਵਨੀ, ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਇੱਕ ਕਵਿਤਰੀ ਵਜੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ: ‘ਓ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲਿਆਂ’, ‘ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਵਿੱਚ’, ‘ਸੰਝ ਦੀ ਲਾਲੀ’, ‘ਲੋਕ-ਪੀੜਾਂ’, ‘ਪੱਥਰ ਗੀਟੇ’, ‘ਲੰਮੀਆਂ ਵਾਟਾਂ’, ‘ਮੈਂ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਹਾਂ ਹਿੰਦ ਦੀ’, ‘ਸਰਘੀ ਵੇਲਾ’, ‘ਸੁਨੇਹੜਾ’, ‘ਅਸ਼ੋਕਾ ਚੇਤੀ’, ‘ਕਸਤੂਰੀ’, ‘ਨਾਗਮਣੀ’, ‘ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਕੈਨਵਸ’, ‘ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਕੈਨਵਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ’।

ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਵਿ - ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਸੁਨੇਹੜੇ’ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦਾ ਪੁਰਸਕਾਰ, ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਕੈਨਵਸ ਲਈ ਗਿਆਨ ਪੀਠ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ’ (ਸੰਨ 2009) ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ‘ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਣ’ (ਸੰਨ 2004) ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਬਾਰਾਮਾਹ’ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦੇਸੀ ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਰੀ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਉਭਾਰਦੀ ਹੈ।

ਬਾਰਾਂਮਾਹ

ਕਿੱਕਰਾ ਵੇ ਕੰਡਿਆਲਿਆ! ਉਤੋਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਚੇਤ,
ਜਾਗ ਪਈਆਂ ਅੱਜ ਪੈਲੀਆਂ ਜਾਗ ਪਏ ਅੱਜ ਖੇਤ।

ਕਿੱਕਰਾ ਵੇ ਕੰਡਿਆਲਿਆ! ਚੜ੍ਹਿਆ ਅੱਜ ਵਸਾਖ,
ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਉੱਡ-ਉੱਡ ਪੈਂਦੀ ਰਾਖ।

ਕਿੱਕਰਾ ਵੇ ਕੰਡਿਆਲਿਆ! ਉਤੋਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਜੇਠ,
ਉੱਸਲਵੱਟੇ ਭੰਨਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇਰੇ ਹੇਠ।

ਕਿੱਕਰਾ ਵੇ ਕੰਡਿਆਲਿਆ! ਉਤੋਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹਾੜ੍ਹ,
ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਹੰਢਦੀ, ਕੱਖ-ਕਾਣ ਦੀ ਆੜ੍ਹ।

ਕਿੱਕਰਾ ਵੇ ਕੰਡਿਆਲਿਆ! ਅਗੋਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੌਣ,
ਦਾਵਾਨਲ ਹੈ ਸਮੇਂ ਦੀ, ਰੋਕ ਸਕੇ ਅੱਜ ਕੌਣ।

ਕਿੱਕਰਾ ਵੇ ਕੰਡਿਆਲਿਆ! ਭਾਦੋਂ ਹੈ ਇਸ ਵੇਰ,
ਵੇਲਣ ਵਿੱਚ ਨਪੀੜੀਆਂ, ਛਿੱਲਾਂ ਉਗੀਆਂ ਫੇਰ।

ਕਿੱਕਰਾ ਵੇ ਕੰਡਿਆਲਿਆ! ਅੱਸੂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਅੱਜ,
ਅੱਜ ਨਾ ਲਾਰੇ ਲੱਗਦੇ, ਅੱਜ ਨਾ ਪੈਂਦੇ ਪੱਜ।

ਕਿੱਕਰਾ ਵੇ ਕੰਡਿਆਲਿਆ! ਕੱਤਕ ਬਦਲੇ ਤੋਰ,
ਨਵੇਂ ਜੁਗਾਂ ਦੇ ਬੁੱਤ ਵਿੱਚ, ਨਵੇਂ ਲਹੂ ਦਾ ਦੌਰ।

ਕਿੱਕਰਾ ਵੇ ਕੰਡਿਆਲਿਆ! ਮੱਘਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਆਣ,
ਕੋਈ ਇੱਕ ਪੱਤਰੀ ਲੋਹੇ ਦੀ, ਜੀਕਣ ਚੜ੍ਹਦੀ ਸਾਣ।

ਕਿੱਕਰਾ ਵੇ ਕੰਡਿਆਲਿਆ! ਉਤੋਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਪੋਹ,
ਹੱਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ, ਆਪ ਲੈਣਗੇ ਖੋਹ।

ਕਿੱਕਰਾ ਵੇ ਕੰਡਿਆਲਿਆ! ਉਤੋਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਮਾਘ,
ਕਰਨ ਸਵਾਰੀ ਸਮੇਂ 'ਤੇ, ਫੜਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਾਗ।

ਕਿੱਕਰਾ ਵੇ ਕੰਡਿਆਲਿਆ! ਫੱਗਣ ਚੜ੍ਹਿਆ ਆਣ,
ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਸ ਜੁਗ ਵਿੱਚ, ਲੋਕ ਚੜ੍ਹਨ ਪਰਵਾਨ।

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਬਾਰਾਂਮਾਹ	- ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨੇ	ਸਾਮਰਾਜ	- ਰਜਵਾੜਾਸ਼ਾਹੀ
ਦਾਵਾਨਲ	- ਜੰਗਲ ਦੀ ਉਹ ਅੱਗ ਜੋ ਨਾ ਬੁਝੇ ਪਰ ਕਵਿਤਾ 'ਚ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ-ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣਾ।	ਪੱਜ	- ਬਹਾਨਾ
ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਾਗ	- ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਕਰਨ ਦਾ ਵਸੀਲਾ	ਰਾਖ	- ਸੁਆਹ

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

- ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ:
ਕਿੱਕਰਾ ਵੇ ਕੰਡਿਆਲਿਆ! ਕੱਤਕ ਬਦਲੇ ਤੋਰ,
ਨਵੇਂ ਜੁਗਾਂ ਦੇ ਬੁੱਤ ਵਿੱਚ, ਨਵੇਂ ਲਹੂ ਦਾ ਦੌਰ।
- ‘ਬਾਰਾਂਮਾਹ’ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ?
- ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:
(ੳ) ਬਾਰਾਂਮਾਹ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
(ਅ) ਕਵਿਤਾ ਬਾਰਾਂਮਾਹ ਵਿੱਚ ਚੇਤ ਚੜ੍ਹਨ 'ਤੇ ਕੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ?
(ੲ) ਹੱਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ, ਆਪ ਲੈਣਗੇ ਖੋਹ' ਕਾਵਿ-ਸਤਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਹੜੇ ਦੇਸੀ ਮਹੀਨੇ ਨਾਲ ਹੈ?
ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ—

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ਼ ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਚੱਕਰ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ

(1920-2002 ਈ:)

ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਕਵੀ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰਮੁਖੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਧੁਰ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਜਾ ਕੇ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ 18 ਅਗਸਤ, 1920 ਈ: ਨੂੰ ਲਮਡਿੰਗ 'ਅਸਾਮ' ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਐੱਮ. ਏ. ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਲੈਕਚਰਾਰ ਲੱਗੇ ਰਹੇ। ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਆਪ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਧਿਅਕਸ਼ ਪਦ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਕੈਡਮੀ ਐਵਾਰਡ (1969), 'ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਇਨਾਮ' (1963) 'ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਐਵਾਰਡ (1975) ਗਿਆਨ ਪੀਠ-ਸਨਮਾਨ, ਕਬੀਰ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਮਿਲੇ।

ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਵ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਰੰਗ ਵਧੇਰੇ ਹੈ ਪਰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਬੌਧਿਕ ਰੰਗਣ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ। ਆਪ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ, ਕਰਮਹੀਣਤਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਅਤੇ ਗਹਿਰਾਈ ਨੂੰ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਕਿੱਥੇ ਗਈਆਂ ਭੈਣਾਂ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਗੁਆਚ ਰਹੀ 'ਪਵਿੱਤਰਤਾ' ਤੇ ਅਜੋਕੇ ਮਾਨਵੀ ਵਿਹਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਿੱਥੇ ਗਈਆਂ ਭੈਣਾਂ

ਕਿੱਥੇ ਗਈਆਂ ਭੈਣਾਂ

ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਗਈਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ?

ਥਲ ਵਿੱਚ ਸੱਸੀਆਂ ਝੱਲ ਵਿੱਚ ਹੀਰਾਂ

ਸੋਹਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆਵਾਂ।

ਕਿੱਥੇ ਗਈਆਂ ਗਲੀਆਂ ਉਹ ਭਲੀਆਂ-ਭਲੀਆਂ

ਜਿਸ ਘਰ ਚਾਹਾਂ ਆਵਾਂ-ਜਾਵਾਂ।

ਹਰ ਇੱਕ ਘਰ ਦੀ ਖਾਸ ਨਿਸ਼ਾਨੀ

ਹਰ ਇੱਕ ਜੀਅ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਾਂਵਾਂ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਇੱਕੋ-ਜਿਹੀਆਂ ਕੰਧਾਂ

ਪਤਾ ਨਾ ਕਿਹੜੇ ਨਾਉਂ ਬੁਲਾਵਾਂ।

ਭੈਣ ਕਹਾਂ ਤਾਂ ਦੱਸਣਾ ਪੈਂਦੈ,

ਆਪਣੀ ਨੀਅਤ ਦਾ ਸਰਨਾਂਵਾਂ।

ਸਭ ਜਗ ਹੋਇਆ ਮਰਦ ਜ਼ਨਾਨੀ

ਬਾਕੀ ਸਭ ਛਾਂਵਾਂ-ਪਰਛਾਂਵਾਂ।

ਕਿੱਥੇ ਗਈਆਂ ਭੈਣਾਂ

ਕਿੱਥੇ ਗਈਆਂ ਮਾਂਵਾਂ ?

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਝੱਲ - ਜੰਗਲ਼

ਨੀਅਤ - ਇੱਛਾ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ:
 ਭੈਣ ਕਹਾਂ ਤਾਂ ਦੱਸਣਾ ਪੈਂਦੈ
 ਆਪਣੀ ਨੀਅਤ ਦਾ ਸਰਨਾਂਵਾਂ।
 ਸਭ ਜਗ ਹੋਇਆ ਮਰਦ ਜਨਾਨੀ
 ਬਾਕੀ ਸਭ ਛਾਂਵਾਂ ਪਰਛਾਂਵਾਂ।
2. 'ਕਿੱਥੇ ਗਈਆਂ ਭੈਣਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
3. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:
 (ੳ) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤ-ਕਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਨਾਇਕਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਆਇਆ ਹੈ?
 (ਅ) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁਣ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
 (ੲ) ਕੀ ਹੁਣ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਮਾਂਵਾਂ-ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਗੁਆਚ ਗਏ ਹਨ?

ਭੈਣ-ਭਰਾ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਿਤ ਮਨਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲ਼ੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਪੈਰਾ ਲਿਖੋ।

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ

(1929-1993 ਈ:)

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਧੰਨ ਕੌਰ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ-ਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਪਿੰਡ ਹੁਕੜਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ 15 ਅਗਸਤ, 1929 ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਉਸਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਮੂਲ ਰੂਪ 'ਚ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਉਸਨੇ ਭਾਵੇਂ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਨ ਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸਨੇ 'ਸਿੰਮਦੇ ਪੱਥਰ', 'ਮੇਘਲੇ', 'ਅਸੀਂ ਤੁਸੀਂ', 'ਸੂਰਜ ਦਾ ਲੈਟਰ ਬਾਕਸ', 'ਨਾਥ ਬਾਣੀ', 'ਕਹਿਕਸ਼ਾਂ' ਤੇ 'ਡੋਲਦੇ ਪਾਣੀ' ਆਦਿ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ 'ਚੋਂ 'ਕਹਿਕਸ਼ਾਂ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਉੱਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦਾ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ 'ਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਬਖ਼ੂਬੀ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ 'ਚ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਭਾਰੀਆਂ ਪੰਡਾਂ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ 'ਚ ਉਸ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕੌੜੇ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਛੋਟੀ ਪਰ ਚਿੰਤਾਵਾਂ-ਮੁਕਤ ਸੁਖਮਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਭਾਰੀਆਂ ਪੰਡਾਂ

ਬੱਦਲਾਂ, ਵੇ ਬੱਦਲਾਂ
ਦੋ ਪਲ ਤੂੰ ਵਰ੍ਹ ਜਾਣਾ
ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਉਮਰਾਂ, ਝੋੜਾ ਨਾ ਝਾਂਜਾ
ਕਿਣ-ਮਿਣ ਕਰ ਤੁਰ ਜਾਣਾ।

ਪੌਣੇ, ਨੀ ਪੌਣੇ,
ਸੁਨੇਹੜੇ ਵੰਡ ਤੁਰ ਜਾਣਾ
ਦੋ ਪਲ ਰੁਮਕੀ,
ਫੇਰ ਦੇਸ ਨੂੰ ਪੌਣ-ਹੀਣ ਕਰ ਜਾਣਾ।

ਫੁੱਲਾਂ ਵੇ ਫੁੱਲਾਂ
ਤੂੰ ਤਾਂ ਦੋ ਪਲ ਮਹਿਕ ਖਿੰਡਾ ਕੇ
ਹੱਸਣਾ ਤੇ ਤੁਰ ਜਾਣਾ,
ਰੂਪ, ਰੰਗ, ਰਸ ਧੁੱਪ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ,
ਧੁੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਰ ਜਾਣਾ।

ਨਿੱਕੀਆਂ ਉਮਰਾਂ ਦਾ ਜਿਊਣ ਸੁਖਾਲਾ
ਹੁਣ ਮਹਿਕੇ, ਹੁਣ ਮੋਏ।
ਨਾ ਕੋਈ ਸੱਲ, ਨਾ ਸਾਂਗ ਕਲੇਜੇ,
ਨਾ ਤੜਫੇ, ਨਾ ਰੋਏ।

ਵੱਡੀਆਂ ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਡੇਰੇ
ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਜਲੰਦੇ।
ਆਵਾਗੋਣ ਦੇ ਚੱਕਰਵਿਊ ਵਿੱਚ
ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਚਲੰਦੇ।

ਵੱਡੀਆਂ ਉਮਰਾਂ ਭਾਰੀਆਂ ਪੰਡਾਂ,
ਕੋਈ ਚੁਕਾਏ, ਤਾਂ ਚੁੱਕੀਏ।
ਨਿੱਕੀ ਉਮਰ ਪੌਣ ਦਾ ਝੋਂਕਾ,
ਝੋੜੀਉਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੱਕੀਏ।

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਝੇੜਾ	-	ਝਗੜਾ	ਸੱਲ	-	ਜ਼ਖਮ
ਸੁਨੇਹੜੇ	-	ਸੁਨੇਹੇ ਜਾਂ ਸੰਦੇਸ਼	ਚੱਕਰਵਿਊ	-	ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰੀ
ਰੁਮਕੀ	-	ਚੱਲੀ/ਵਗੀ			

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

- ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ:
ਫੁੱਲਾ ਵੇ ਫੁੱਲਾ
ਤੂੰ ਤਾਂ ਦੋ ਪਲ ਮਹਿਕ ਖਿੰਡਾ ਕੇ
ਹੱਸਣਾ ਤੇ ਤੁਰ ਜਾਣਾ,
ਰੂਪ, ਰੰਗ, ਰਸ ਧੁੱਪ ਤੋਂ ਲੈਕੇ,
ਧੁੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਰ ਜਾਣਾ।
- ‘ਭਾਰੀਆਂ ਪੰਡਾਂ’ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ?
- ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :
(ੳ) ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਉਮਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ?
(ਅ) ਭਾਰੀਆਂ ਪੰਡਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
(ੲ) ਕਵਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਡੇਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ?

ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਾਵਾਂ (ਬਚਪਨ, ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਬੁਢੇਪਾ) ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਸ ਪੜਾਅ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਵੱਧ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖੋ।

ਸ. ਸ. ਮੀਸ਼ਾ

(1934-1986 ਈ:)

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਮੀਸ਼ਾ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਭੇਟ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵਿੱਚ ਸ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਾਲਜ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੋਂ 1957 ਈ: ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਐੱਮ. ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ। 1957 ਈ: ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1966 ਈ: ਤੱਕ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਲਜ ਸਠਿਆਲਾ ਵਿੱਚ ਲੈਕਚਰਾਰ ਰਹੇ ਅਤੇ 1966 ਈ: ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਾਸ਼ਵਾਣੀ ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਮੀਸ਼ਾ ਦੇ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਦੌਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਅਤੇ ਰੁਮਾਂਸਵਾਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਧਾਰਨ ਮੱਧ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਅਸਮਰਥਤਾ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵਿਅੰਗ-ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਸਧਾਰਨ ਮੱਧ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਹਥਲੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਪਰਾਹੁਣੀ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ‘ਪਰਾਹੁਣੀ’ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲੜਕੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਘਰ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ, ਬੱਚੀ ਦੀ ਮਸ਼ੂਮੀਅਤ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਪ੍ਰਤਿ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪਰਾਹੁਣੀ

ਸਾਡੇ ਘਰ ਅੱਜ
 ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਪਰਾਹੁਣੀ ਆਈ।
 ਬਿਟ-ਬਿਟ ਤੱਕੇ
 ਬੋਲ ਨਾ ਸਕੇ
 ਨਾ ਸਾਡੀ ਸਮਝੇ
 ਨਾ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੇ।
 ਤਿੱਖਾ-ਤਿੱਖਾ ਰੋਵੇ
 ਨਿੱਕਾ-ਨਿੱਕਾ ਹੱਸੇ
 ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਵੇਖ ਜਿਵੇਂ ਘਬਰਾਈ।
 ਔਖੀਆਂ ਵਾਟਾਂ ਕੱਟ ਕੇ
 ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ੋਂ
 ਰੱਬ ਦੀ ਘੱਲੀ
 ਸਾਡੇ ਘਰ ਅੱਜ
 ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਪਰਾਹੁਣੀ ਆਈ।
 ਪੀੜਾਂ ਭੰਨੀ ਮਾਂ ਇਸ ਦੀ
 ਸ਼ਰਮਿੰਦੀ ਜਾਪੇ
 ਦਿਸੇ ਉਦਾਸ,
 ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ-ਹੋਰ ਦੀ ਆਸ
 ਉਸ ਦੀ ਸਬਰ ਭਰੀ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਮਜ਼ਬੂਰ
 'ਜੋ ਰੱਬ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ
 ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਕਸੂਰ'।
 ਦਾਦੀ ਕਹੇ
 ਇਹ ਧਨ ਪਰਾਇਆ।
 ਇਸ ਨੇ ਲੈਣਾ
 ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦਾ ਕੋਈ ਉਧਾਰ;

ਹੁਣ ਤੋਂ ਫਿਕਰ ਕਰੇ ਪਰਿਵਾਰ
 ਕੁੜੀਆਂ ਵਧਣ ਕੌੜੀ ਵੇਲ ਦੇ ਵਾਂਗੂੰ
 ਜੰਮੀ ਅੱਜ ਭਲਕੇ ਮੁਟਿਆਰ।
 ਢੂੰਡੋ ਇਸ ਲਈ ਹੁਣੇ ਪਰਾਹੁਣਾ,
 ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਜਾਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਭਾਰ।
 ਜੀ ਕਹਿੰਦਾ ਏ
 ਕਹਿ ਦਿਆਂ ਇਸ ਦੇ ਕੰਨੀਂ,
 'ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਜ਼ਤ ਸਾਡੀ
 ਬੀਬੀ ਬਣ ਕੇ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀਂ
 ਵੇਖੀਂ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀਂ।
 ਸਮਝਾ ਦੇਵਾਂ
 ਬੱਚੀਏ ਹੋ ਹੁਸ਼ਿਆਰ
 ਜੱਗ ਦੀਆਂ ਊਂਜਾਂ ਹੁਣੇ ਤਿਆਰ,
 ਪਰ ਇਹ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਨਾ ਸਮਝੇ
 ਨਾ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੇ,
 ਤਿੱਖਾ-ਤਿੱਖਾ ਰੋਵੇ
 ਨਿੱਕਾ-ਨਿੱਕਾ ਹੱਸੇ,
 ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਵੇਖ ਜਿਵੇਂ ਘਬਰਾਈ।
 ਰੱਬ ਦੀ ਘੱਲੀ
 ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ੋਂ,
 ਸਾਡੇ ਘਰ ਅੱਜ
 ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਪਰਾਹੁਣੀ ਆਈ।

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਮਜ਼ਬੂਰ - ਬੇਵੱਸ

ਢੂੰਡੋ - ਲੱਭੋ

ਮਨਜ਼ੂਰ - ਸਵੀਕਾਰ

ਊਂਜਾਂ - ਤੁਹਮਤਾਂ

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
ਜੀ ਕਹਿੰਦਾ ਏ
ਕਹਿ ਦਿਆਂ ਇਸ ਦੇ ਕੰਨੀ,
ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਜ਼ਤ ਸਾਡੀ
ਬੀਬੀ ਬਣ ਕੇ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ
ਵੇਖੀਂ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀਂ।
2. 'ਪਰਾਹੁਣੀ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ ?
3. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:
(ੳ) ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ 'ਪਰਾਹੁਣੀ' ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ?
(ਅ) ਨਵ-ਜੰਮੀ ਧੀ ਨੂੰ ਪਰਾਇਆ ਧਨ ਕੌਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ?
(ੲ) ਨਵ-ਜੰਮੀ ਧੀ ਕਿਉਂ ਘਬਰਾਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ?

ਅਜੋਕੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ 'ਚ ਧੀ ਦੇ ਜਨਮ ਪ੍ਰਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹਾਂ-ਪੱਖੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਹੈ ? ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਲੀਕੋ।

ਡਾ: ਜਗਤਾਰ (1935-2010 ਈ:)

ਡਾ. ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 23 ਮਾਰਚ, 1935 ਈ: ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਰਾਜਗੋਮਾਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਚ ਸ. ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਆਪ ਨੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਕ ਲੱਗ ਗਏ। ਪਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੱਲ ਫਿਰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਐੱਮ.ਏ. ਪੰਜਾਬੀ, ਪਰਸ਼ੀਅਨ ਅਤੇ ਐੱਮ. ਏ. ਉਰਦੂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੀ-ਐਚ. ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਲੱਗੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਜਗਤਾਰ ਪਪੀਹਾ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਜਗਤਾਰ ਹੀ ਲਿਖਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਜਗਤਾਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ, ਪ੍ਰਯੋਗਵਾਦੀ ਅਤੇ ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਧਾਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈ।

ਆਪ ਦੇ ‘ਰੁੱਤਾਂ ਰਾਂਗਲੀਆਂ’ (ਗੀਤ), ‘ਤਲਖੀਆਂ ਰੰਗੀਨੀਆਂ’, ‘ਦੁੱਧ ਪੱਥਰੀ’, ‘ਅਧੂਰਾ ਆਦਮੀ’, ‘ਲਹੂ ਦੇ ਨਕਸ਼’, ‘ਛਾਂਗਿਆ ਰੁੱਖ’, ‘ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਜੰਗਲ’, ‘ਜਜ਼ੀਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰਿਆ ਸਮੁੰਦਰ’, ‘ਚਨੁਕਰੀਸ਼ਾਮ’, ‘ਜੁਗਨੂੰ’, ‘ਦੀਵਾ ਤੇ ਦਰਿਆ’, ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਡਾ. ਜਗਤਾਰ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ‘ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਵੀ’, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ (1991), ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਪੁਰਸਕਾਰ (1993), ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ (1995) ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ।

ਹਥਲੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦੀ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਦਰਪੇਸ਼ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਹਰ ਮੋੜ 'ਤੇ ਸਲੀਬਾਂ

ਹਰ ਮੋੜ 'ਤੇ ਸਲੀਬਾਂ, ਹਰ ਪੈਰ 'ਤੇ ਹਨੇਰਾ।
 ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਰੁਕੇ ਨਾ, ਸਾਡਾ ਵੀ ਦੇਖ ਜੇਰਾ।
 ਪੱਥਰ 'ਤੇ ਨਕਸ਼ ਹਾਂ ਮੈਂ, ਮਿੱਟੀ 'ਤੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ,
 ਜਿੰਨਾ ਕਿਸੇ ਮਿਟਾਇਆ, ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਡੁੰਘੇਰਾ।
 ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਦੇਰ ਆਖਰ, ਧਰਤੀ ਹਨੇਰਾ ਜਰਦੀ,
 ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਦੇਰ ਰਹਿੰਦਾ, ਖਾਮੋਸ਼ ਖੂਨ ਮੇਰਾ।
 ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਫੇ 'ਤੇ, ਤੇ ਵਕਤ ਦੇ ਪਰਾਂ 'ਤੇ
 ਉਂਗਲਾਂ ਡੁਬੋ ਲਹੂ ਵਿੱਚ, ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਨਾਮ ਤੇਰਾ।
 ਹਰ ਕਾਲ-ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ, ਤੇਰਾ ਹੈ ਜ਼ਿਕਰ ਏਦਾਂ,
 ਗ਼ਾਰਾਂ 'ਚ ਚਾਂਦਨੀ ਦਾ, ਹੋਵੇ ਜਿਵੇਂ ਬਸੇਰਾ।
 ਆ-ਆ ਕੇ ਯਾਦ ਤੇਰੀ, ਜੰਗਲ਼ ਗ਼ਮਾਂ ਦਾ ਚੀਰੇ,
 ਜੁਗਨੂੰ ਹੈ ਚੀਰ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਉਂ ਰਾਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ।
 ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਬੇੜੀਆਂ ਨੇ, ਨੱਚਦੇ ਨੇ ਲੋਕ ਫਿਰ ਵੀ,
 ਕਿਉਂ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਉੱਡਦੇ, ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਤੇਰਾ।
 ਮੇਰੇ ਵੀ ਪੈਰ ਚੁੰਮ ਕੇ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਕਹੇਗੀ ਬੇੜੀ,
 ਸਦ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਆਇਐ, ਮਹਿਬੂਬ ਅੰਤ ਮੇਰਾ।

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਸਲੀਬਾਂ -	ਸੂਲੀ	ਜੇਰਾ -	ਹੌਸਲਾ
ਨਕਸ਼ -	ਨਿਸ਼ਾਨ	ਖਾਮੋਸ਼ -	ਚੁੱਪ
ਸਫ਼ਾ -	ਪੰਨਾ	ਗ਼ਮ -	ਦੁੱਖ
ਮਹਿਬੂਬ -	ਪ੍ਰੇਮੀ		

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
 ਹਰ ਮੋੜ 'ਤੇ ਸਲੀਬਾਂ, ਹਰ ਪੈਰ 'ਤੇ ਹਨੇਰਾ।
 ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਰੁਕੇ ਨਾ, ਸਾਡਾ ਵੀ ਦੇਖ ਜੇਰਾ।
 ਪੱਥਰ 'ਤੇ ਨਕਸ਼ ਹਾਂ ਮੈਂ, ਮਿੱਟੀ 'ਤੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ,
 ਜਿੰਨਾ ਕਿਸੇ ਮਿਟਾਇਆ, ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਡੁੰਘੇਰਾ।
2. 'ਹਰ ਮੋੜ 'ਤੇ ਸਲੀਬਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ ?
3. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:
 (ੳ) ਹਰ ਮੋੜ 'ਤੇ ਅਤੇ ਹਰ ਪੈਰ 'ਤੇ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ?
 (ਅ) ਪੱਥਰ 'ਤੇ ਨਕਸ਼ ਹਾਂ 'ਮੈਂ', ਸ਼ਬਦ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਇਨਸਾਨ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ?
 (ੲ) ਨੱਚਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਕੀ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ?

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਉਪਰੰਤ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹੋ ?

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ

(1937- 1973 ਈ:)

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਨੂੰ ਬਿਰਹਾ ਦਾ ਕਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਗਮ, ਦਰਦ ਅਤੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਲੋਹਟੀਆਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿੱਚ 8 ਅਕਤੂਬਰ, 1937 ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੋਪਾਲ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਮੁਢਲੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚੋਂ ਅਤੇ ਸਾਲਵੇਸ਼ਨ ਆਰਮੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬਟਾਲੇ ਤੋਂ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਕਾਲਜ ਦਾਖਲ ਤਾਂ ਹੋਏ ਪਰ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਆਪ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਟਵਾਰੀ ਲੱਗੇ ਰਹੇ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਟੇਟ ਬੈਂਕ ਆਫ਼ ਇੰਡੀਆ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਲੱਗ ਗਏ।

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਰਦ, ਵਿਛੋੜੇ, ਗਮ ਅਤੇ ਪੀੜ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਬਿਰਹਾ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਪਮਾ ਅਲੰਕਾਰ ਲੋਕ-ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਏ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਬੋਲੀ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਬੂ ਸੀ। ਲੋਕ-ਬੋਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਏ ਗਏ ਸ਼ਬਦ ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨਵੇਕਲੇ ਅਰਥ ਅਤੇ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਪੁਰਸਕਾਰ (1962) ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ‘ਲੂਣਾ’ ਲਈ, 1967 ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਰਸਕਾਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ।

ਹਥਲੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਆਰਤੀ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ‘ਚ ਕਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਾਸਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅੱਗੇ ਨਤਮਸਤਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਆਰਤੀ

ਮੈਂ ਕਿਸ ਹੰਝੂ ਦਾ ਦੀਵਾ ਬਾਲ ਕੇ
ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਗਾਵਾਂ
ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬੂਹੇ 'ਤੇ
ਮੰਗਣ ਗੀਤ ਅੱਜ ਜਾਵਾਂ

ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਟਾ
ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਆਵਾਂ
ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਐਸਾ
ਜੋ ਤੇਰੇ ਮੇਚ ਆ ਜਾਵੇ

ਭਰੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ
ਜੋ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਕਟਾ ਆਵੇ
ਜੋ ਆਪਣੇ ਸੁਹਲ ਛਿੰਦੇ ਬੋਲ
ਨੀਂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਣਾ ਆਵੇ

ਤਿਹਾਏ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦਾ
ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਆਵੇ
ਜੋ ਲੁੱਟ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੁੜ ਵੀ
ਯਾਰੜੇ ਦੇ ਸੱਬਰੀਂ ਗਾਵੇ

ਚਿੜੀ ਦੇ ਖੰਭ ਦੀ ਲਲਕਾਰ
ਸੌ ਬਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਵੇ
ਮੈਂ ਕਿੰਜ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਗਾਨੀ
ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਗੀਤ ਗਲ ਪਾਵਾਂ

ਮੇਰਾ ਹਰ ਗੀਤ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹੈ
ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਗੀਤ ਅੱਜ ਗਾਵਾਂ
ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਬੋਲ ਦੀ ਭੇਟਾ
ਲੈ ਤੇਰੇ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਆਵਾਂ!

ਮੇਰੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਮਹਿਫਲ 'ਚੋਂ
ਕੋਈ ਉਹ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ
ਜੋ ਤੇਰੇ ਸੀਸ ਮੰਗਣ 'ਤੇ
ਤੇਰੇ ਸਾਹਵੇਂ ਖੜਾ ਹੋਵੇ

ਜੋ ਮੈਲੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਲੋਹੇ ਨੂੰ
ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਧੋਵੇ
ਕਿ ਜਿਸਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ
ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਰੋਵੇ

ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੀੜ ਤਾਂ ਕੀਹ
ਪੀੜ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾ ਛੋਹਵੇ
ਜੋ ਲੋਹਾ ਪੀ ਸਕੇ ਉਹ ਗੀਤ
ਕਿੱਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਆਵਾਂ

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪੀੜ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਕੋਲੋਂ
ਦੂਰ ਕਿੰਜ ਜਾਵਾਂ !
ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਉਸਤਤੀ ਦਾ ਗੀਤ
ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹੋਵੇ

ਜਿਥੇ ਹੱਥ ਸੱਚ ਦੀ ਤਲਵਾਰ
ਤੇ ਨੈਣਾਂ 'ਚ ਰੋਹ ਹੋਵੇ
ਜਿਥੇ ਵਿੱਚ ਵਤਨ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਲਈ
ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਹੋਵੇ

ਜਿਥੇ ਵਿੱਚ ਲਹੂ ਤੇਰੇ ਦੀ
ਰਲੀ ਲਾਲੀ ਤੇ ਲੋਅ ਹੋਵੇ
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਦਾ
ਕਿਸੇ ਗੀਤ ਨੂੰ ਟਿੱਕਾ ਕਿਵੇਂ ਲਾਵਾਂ

ਮੈਂ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਗੀਤ ਲੈ ਕੇ
ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਆਵਾਂ
ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਕਿ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਗਾਵਾਂ

ਮੈਂ ਮੈਲੇ ਸ਼ਬਦ ਧੋ ਕੇ
ਜੀਭ ਦੀ ਕਿੱਲੀ 'ਤੇ ਪਾ ਆਵਾਂ
ਤੇ ਮੈਲੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁੱਕਣ ਤੀਕ
ਤੇਰੀ ਹਰ ਪੈੜ ਚੁੰਮ ਆਵਾਂ

ਤੇਰੀ ਹਰ ਪੈੜ 'ਤੇ
 ਹੰਝੂ ਦਾ ਇੱਕ ਸੂਰਜ ਜਗਾ ਆਵਾਂ
 ਮੈਂ ਲੋਹਾ ਪੀਣ ਦੀ ਆਦਤ
 ਜ਼ਰਾ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾ ਆਵਾਂ
 ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਫੇਰ ਕੁਝ
 ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵਾਂ
 ਮੈਂ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਗੀਤ ਲੈ ਕੇ
 ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਦੁਆਰ ਆਵਾਂ
 ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬੂਹੇ 'ਤੇ
 ਮੰਗਣ ਗੀਤ ਅੱਜ ਜਾਵਾਂ
 ਮੇਰਾ ਹਰ ਗੀਤ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹੈ
 ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਗੀਤ ਅੱਜ ਗਾਵਾਂ।

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਹੰਝੂ	- ਅੱਥਰੂ	ਸੁਹਲ	- ਕੌਮਲ ਜਾਂ ਨਾਜ਼ਕ
ਤਿਹਾਏ	- ਪਿਆਸੇ	ਬੁਜ਼ਦਿਲ	- ਡਰਾਕਲੁ
ਅਹਿਸਾਸ	- ਸੋਝੀ	ਉਸਤਤੀ	- ਵਡਿਆਈ
ਵਤਨ	- ਦੇਸ	ਆਰਤੀ	- ਪੂਜਾ

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
 ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਉਸਤਤੀ ਦਾ ਗੀਤ
 ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹੋਵੇ
 ਜਿਥੇ ਹੱਥ ਸੱਚ ਦੀ ਤਲਵਾਰ
 ਤੇ ਨੈਣਾਂ 'ਚ ਰੋਹ ਹੋਵੇ।
2. 'ਆਰਤੀ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

3. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

- (ੳ) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਗੀਤ ਦੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਦੀ ਗਾਨੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
- (ਅ) ਕਵੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦੇ ਮੋਚ ਦਾ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ ?
- (ੲ) ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਮੈਲੇ ਸ਼ਬਦ ਧੋ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਸੁੱਕਣੇ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਗੋਲ੍ਹਦਾਇਰੇ 'ਚ ਖਲੋ ਕੇ ਜਾਂ ਆਪੋ-ਸਾਪੋਣੇ ਖਲੋ ਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਨਾਲ਼ ਸਰੀਰਿਕ ਅਦਾਵਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਕਰਕੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ-ਕਮਰੇ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ।

ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ

(1939-1986 ਈ:)

ਜੀਵਨ : ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਹੈ, 20 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1939 ਈਸਵੀ। ਉਹ ਬਰਨਾਲੇ ਨੇੜੇ ਰਾਏਸਰ ਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ‘ਕੰਮੀਆਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ’ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ 1961 ਈ: ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਬਰਨਾਲਾ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਨਕਸਲਬਾੜੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ 1986 ਈ: ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕਵੀ-ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦਿਆਂ ਅਚਾਨਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾਵਾਂ : ‘ਲਹੂ ਭਿੱਜੇ ਬੋਲ’, ‘ਸੈਨਤਾਂ’, ‘ਕੰਮੀਆਂ ਦਾ ਵਿਹੜਾ’, ‘ਚੌਨੁਕਰੀਆਂ ਸੀਖਾਂ’ ਆਦਿ।

ਸੰਤ ਰਾਮ ਉਦਾਸੀ ਇੱਕ ਜੁਝਾਰਵਾਦੀ ਕਵੀ ਹੈ। ਉਦਾਸੀ ਨੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਤੇ ਦਲਿਤ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਮਾਇਕ ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੀਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਕਵੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਗੀਤਾਂ ‘ਚ ਉਦਾਸੀ ਨੇ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਗੀਤ ਰੂਪ ‘ਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਜ਼ਦੂਰ-ਵਰਗ ਤੇ ਨਿਮਨ-ਕਿਰਸਾਣੀ ਦੀ ਬਦਹਾਲੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਦਾਸੀ ਨੇ ਬੜੀ ਭਾਵਕਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ “ਕੰਮੀਆਂ ਦਾ ਵਿਹੜਾ” ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਿੱਚ ‘ਮਜ਼ਦੂਰ-ਵਰਗ ਦੀ ਹਾਲਤ’ ਬਿਆਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਨਿਜ਼ਾਮ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਇੱਛਕ ਹੈ।

ਕੰਮੀਆਂ ਦਾ ਵਿਹੜਾ

ਮਾਂ ਧਰਤੀਏ ! ਤੇਰੀ ਗੋਦ ਨੂੰ ਚੰਨ ਹੋਰ ਬਥੇਰੇ।
ਤੂੰ ਮਘਦਾ ਰਹੀਂ ਵੇ ਸੂਰਜਾ ਕੰਮੀਆਂ ਦੇ ਵੇਹੜੇ।

ਜਿੱਥੇ ਤੰਗ ਨਾ ਸਮਝਣ ਤੰਗੀਆਂ ਨੂੰ
ਜਿੱਥੇ ਮਿਲਣ ਅੰਗੂਠੇ ਸੰਘੀਆਂ ਨੂੰ
ਜਿੱਥੇ ਵਾਲ਼ ਤਰਸਦੇ ਕੰਘੀਆਂ ਨੂੰ
ਨੱਕ ਵਗਦੇ, ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਨੀਆਂ ਤੇ ਦੰਦ ਕਰੇੜੇ
ਤੂੰ ਮਘਦਾ ਰਹੀਂ ਵੇ.....

ਜਿੱਥੇ ਰੂਹ ਬਣਗੀ ਇੱਕ ਹਾਵਾ ਹੈ
ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇੱਕ ਪਛਤਾਵਾ ਹੈ
ਜਿੱਥੇ ਕੈਦ ਅਣਖ ਦਾ ਲਾਵਾ ਹੈ
ਜਿੱਥੇ ਅਕਲ ਮਸੋਸੀ ਮੁੜ ਪਈ, ਖਾ ਰੋਜ਼ ਥਪੇੜੇ
ਤੂੰ ਮਘਦਾ ਰਹੀਂ ਵੇ.....

ਜਿੱਥੇ ਲੋਕ ਬੜੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਜਿਹੇ
ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਿਹੇ
ਤੇ ਭੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਜਿਹੇ
ਜਿੱਥੇ ਮਰ ਕੇ ਚਾਂਡਲ ਜਾਂਵਦੇ, ਹਨ ਭੂਤ ਜਠੇਰੇ
ਤੂੰ ਮਘਦਾ ਰਹੀਂ ਵੇ.....

ਜਿੱਥੇ ਬੰਦਾ ਜੰਮਦਾ ਸੀਰੀ ਹੈ
ਟਕਿਆਂ ਦੀ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਹੈ
ਜਿੱਥੇ ਕਰਜ਼ੇ ਹੇਠ ਪੰਜੀਰੀ ਹੈ
ਬਾਪੂ ਦੇ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਸੂਦ ਨੇ, ਪੁੱਤ ਜੰਮਦੇ ਜੇਹੜੇ
ਤੂੰ ਮਘਦਾ ਰਹੀਂ ਵੇ.....

ਜੇ ਸੋਕਾ ਇਹ ਹੀ ਸੜਦੇ ਨੇ
ਜੇ ਡੋਬਾ ਇਹ ਹੀ ਮਰਦੇ ਨੇ
ਸਭ ਕਹਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਰ ਵਰ੍ਹਦੇ ਨੇ
ਜਿੱਥੇ ਫਸਲਾਂ ਨੇ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਅਰਮਾਨ ਤ੍ਰੇੜੇ
ਤੂੰ ਮਘਦਾ ਰਹੀਂ ਵੇ.....

ਜਿੱਥੇ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ ਚਾਵਾਂ ਨੇ
 ਜਿੱਥੇ ਕੂੰਜ ਘੇਰ ਲਈ ਕਾਂਵਾਂ ਨੇ
 ਜਿੱਥੇ ਅਣਵਿਆਹੀਆਂ ਹੀ ਮਾਂਵਾਂ ਨੇ
 ਜਿੱਥੇ ਧੀਆਂ ਹੋਕੇ ਲੈਂਦੀਆਂ, ਅਸਮਾਨ ਜਡੋਰੇ
 ਤੂੰ ਮਘਦਾ ਰਹੀਂ ਵੇ.....

ਤੂੰ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਮਚਾਂਦਾ ਹੈਂ
 ਪਰ ਆਪਾ ਹੀ ਰੁਸ਼ਨਾਂਦਾ ਹੈਂ
 ਕਿਉਂ ਕੰਮੀਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਾਂਦਾ ਹੈਂ
 ਇਹ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਨਾ ਰਹਿਣਗੇ, ਮੰਦਹਾਲ ਮਰੇੜੇ
 ਤੂੰ ਮਘਦਾ ਰਹੀਂ ਵੇ.....

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਰਲ ਕੇ ਗਾਓ

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਕੰਮੀਆਂ - ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ	ਮਘਦਾ - ਨਿੱਘ ਦਿੰਦਾ
ਸੰਘੀ - ਗਲ ਜਾਂ ਰਗਾਂ	ਦੰਦ ਕਰੇੜੇ - ਖਰਾਬ ਹੋ ਕੇ ਦੰਦਾਂ ਦਾ ਪੀਲੇ ਹੋ ਜਾਣਾ
ਮਸੋਸੀ - ਨਿਰਾਸ਼	ਸੀਰੀ - ਕਾਮਾ, ਪੈਲੀ ਦਾ ਹਿੱਸੇਦਾਰ
ਸੂਦ - ਵਿਆਜ	ਮੰਦਹਾਲ - ਬੁਰੇ ਹਾਲ
ਚਾਂਡਲ - ਮਸਤੀ	

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਜਿੱਥੇ ਬੰਦਾ ਜੰਮਦਾ ਸੀਰੀ ਹੈ
 ਟਕਿਆਂ ਦੀ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਹੈ
 ਜਿੱਥੇ ਕਰਜ਼ੇ ਹੇਠ ਪੰਜੀਰੀ ਹੈ
 ਬਾਪੂ ਦੇ ਕਰਜ਼ ਦਾ ਸੂਦ ਨੇ, ਪੁੱਤ ਜੰਮਦੇ ਜੇਹੜੇ
 ਤੂੰ ਮਘਦਾ ਰਹੀਂ ਵੇ.....

2. 'ਕੰਮੀਆਂ ਦਾ ਵਿਹੜਾ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ ?

3. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

(ੳ) ਕਵੀ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਕਿਸ ਥਾਂ ਮਘਦਾ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

(ਅ) ਕੰਮੀਆਂ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ ?

(ੲ) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨ ਜਿੱਡੇ ਹੋਕੇ ਕਿਸ ਦੇ ਹਨ ?

ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ :

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੰਜੀਵਾਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਤੇ ਕਿਰਤੀ-ਵਰਗ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਉਂ

(22-9-1941 ਈ:)

ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਉਂ ਦਾ ਜਨਮ 22 ਸਤੰਬਰ, 1941 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗੁਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਦਾਉਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾ ਨੇ ਐੱਮ.ਏ. ਪੰਜਾਬੀ, ਬੀ. ਐੱਡ. ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਬਤੌਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲੈਕਚਰਾਰ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਏ।

ਉਹਨਾ ਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ‘ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਚਸ਼ਮਾ’, ‘ਦਰਦ ਸੰਗ ਦੋਸਤੀ ‘ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਰੁਦਨ’, ‘ਰਾਤਾਂ-ਪ੍ਰਭਾਤਾਂ’, ‘ਅਗੰਮ-ਅਗੋਚਰ’, ‘ਸ਼ਾਇਰੀ ਦਾ ਸਰਵਰ’ ਤੇ ‘ਸ਼ਾਇਰੀ ਸਾਗਰ’ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਿ. ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਯਾਦਗਾਰੀ ਪੁਰਸਕਾਰ-2012 ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ) ਆਦਿ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤੇ। ਦਾਉਂ ਨੇ ਕੁਝ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਲਗ-ਪਗ 30 ਬਾਲ-ਸਾਹਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ‘ਚੋਂ 6 ਬਾਲ-ਸਾਹਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੁਰਸਕਾਰ ਹਾਸਲ ਹੋਏ।

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ ਦਾਉਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਬਾਲ-ਸਾਹਿਤ ਲੇਖਕ ਪੁਰਸਕਾਰ (1998) ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਾਲ-ਸਾਹਿਤ ਲੇਖਕ ਪੁਰਸਕਾਰ (2012) ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਉਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ-ਭਾਵੀ ਕਵੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਲੋਕ-ਦਰਦ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ‘ਚ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ਼ ਗੱਲਾਂ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਕਵੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ਼-ਨਾਲ਼ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਮਾਨਵੀਕਰਨ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਣਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ਼ ਗੱਲਾਂ

ਮੈਂ ਪੌਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ
ਕੋਈ ਗੱਲ ਸੁਣਾ,
ਉਸ ਕਿਹਾ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ
ਰੁਮਕਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾ।

ਮੈਂ ਬਿਰਖ ਨੂੰ ਕਿਹਾ
ਕੋਈ ਨਜ਼ਮ ਸੁਣਾ,
ਮੈਂ ਹਰਿਆਲੀ ਵੰਡਣੀ
ਰਹਿਣ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਤੂੰ ਹਰਾ।

ਮੈਂ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ
ਝੋਲੀ ਡੋਲ੍ਹ ਦੇ ਰੰਗ,
ਖੂਬ ਹੱਸਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ
ਮਹਿਕ ਨਾ ਲੋੜੇ ਜੰਗ।

ਮੈਂ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ
ਕੋਈ ਗੀਤ ਸੁਣਾ,
ਮੇਰੀ ਉਡਾਰੀ ਗੂੰਜਦੀ
ਕੰਨੀਂ ਸੁਣ ਲੈ ਬੰਦਿਆ।

ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ
ਨੇਕੀ ਦੀ ਦੱਸ ਗੱਲ,
ਵਗ ਤੁਰਿਆ ਨਿਵਾਣ ਨੂੰ
ਨਾ ਕੋਈ ਵਲ੍ਹ, ਨਾ ਛਲ੍ਹ।

ਮੈਂ ਬੱਦਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ
ਖੇਤੀਂ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾ,
ਹੱਸ ਕੇ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ
ਪਰਬਤ ਨੂੰ ਗਲ਼ ਲਾ।

ਮੈਂ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ
ਕਰ ਲੈ ਕੁਝ ਅਰਾਮ,
ਉਗਮਣੋਂ ਵਿਗਸਣੋਂ ਵਿਹਲ ਨਾ
ਰਾਤ, ਦਿਨੋਂ ਨਾ ਸ਼ਾਮ।

ਮੈਂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਆਖਿਆ
ਕੋਈ ਗੁਣ ਹੀ ਪੱਲੇ ਪਾ,
ਮੇਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਚਮਕ ਕੇ
ਚਾਨਣ ਜੱਗ ਖਿੰਡਾ।

ਮੈਂ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ
ਕੀ ਹੈ ਤੇਰਾ ਪਤਾ ?
ਤੁਰਨਾ ਹੀ ਹੈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਪੰਥ ਮੁਕਾ।

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਪੌਣ	- ਹਵਾ	ਰੁਮਕਣ	- ਵਗਣਾ ਜਾਂ ਹਵਾ ਦਾ ਚੱਲਣਾ
ਨਿਵਾਣ	- ਨੀਵੇਂ ਪਾਸੇ ਨੂੰ	ਉਗਮਣੋਂ-ਵਿਗਸਣੋਂ	- ਪ੍ਰਫੁਲਿਤ ਹੋਣਾ, ਵਧਣਾ
ਪੰਥ	- ਰਸਤਾ ਜਾਂ ਮਾਰਗ		ਫੁੱਲਣਾ

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਮੈਂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਆਖਿਆ
ਕੋਈ ਗੁਣ ਹੀ ਪੱਲੇ ਪਾ,
ਮੇਰੇ ਵਾਂਗੂੰ ਚਮਕ ਕੇ
ਚਾਨਣ ਜੱਗ ਖਿੰਡਾ।

2. 'ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ਼ ਗੱਲਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ ?

3. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

(ੳ) 'ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ਼ ਗੱਲਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਪੌਣ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ?

(ਅ) ਕਵਿਤਾ 'ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ਼ ਗੱਲਾਂ' ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਬਿਰਖ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ?

(ੲ) 'ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ਼ ਗੱਲਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ 'ਕੰਨੀਂ ਸੁਣ ਲੈ ਬੰਦਿਆ' ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ ਕਹੇ ?

ਚੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ

(1942-1999 ਈ:)

ਜੀਵਨ : ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਪਿੰਡ, ਕਾਨ੍ਹਕੇ ਵਿਖੇ 1942 ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਵਿਦਿਅਕ ਯੋਗਤਾ ਐਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਸੀ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਵਿੱਚ ਸੰਯੁਕਤ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ 20 ਜਨਵਰੀ, 1999 ਈ: ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾਵਾਂ : ‘ਅਲਵਿਦਾ ਖੁਸ਼ਆਮਦੀਦ’, ‘ਆਪਣੀ ਮਿੱਟੀ’, ‘ਹੁਣ ਉਹ ਵਕਤ ਨਹੀਂ ਰਹੇ’, ‘ਕਰਕ ਕਲੇਜੇ ਮਾਹਿੰ’, ‘ਕੱਚੀ ਮਿੱਟੀ ਪੱਕੀ ਮਿੱਟੀ।’

ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ, ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਕਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚੇਤਨ ਬੁਧੀਜੀਵੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਰਥਿਕ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਤੇ ਮਾਨਵੀ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁੱਤਿਆਂ, ਬਘਿਆੜਾਂ, ਸ਼ੇਰਾਂ ਤੇ ਕੀੜਿਆਂ-ਮਕੋੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ ‘ਚ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਰੁੱਖ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਦਰਿਆ-ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਸੌੜੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਰੁੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਵਤੀਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਰੁੱਖ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ

ਸਾਡਾ ਸਭ ਦੁੱਖ ਜਾਣਦੇ।

ਰੁੱਖ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ।

ਇਹ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਪਹਿਚਾਣਦੇ

ਪਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ।

ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਗਲ ਘੱਤ ਕੇ ਬਾਂਹੀਂ।

ਰੋਵਣ ਵੇਲਾਂ, ਮਾਰਨ ਧਾਹੀਂ।

ਇਹ ਵੀ ਰੋਵਣ ਉਹਨਾਂ ਵਾਂਗਰ,

ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦੇ।

ਪਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ।

ਬੰਦਾ ਛਾਂਵੇਂ ਬੈਠਣ ਆਵੇ।

ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਛਾਂਗੀ ਜਾਵੇ।

ਨਾ ਬੋਲਣ ਨਾ ਕੂਕਣ ਫਿਰ ਵੀ,

ਭਾਵੇਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ।

ਪਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ।

ਇਹਨਾਂ ਪੁਰੋਂ ਫਕੀਰੀ ਪਾਈ।

ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਦਿਲਗੀਰੀ ਪਾਈ।

ਰੱਬ ਦੇ ਫੱਕਰ ਖੜ੍ਹੇ-ਖੜ੍ਹੇ,

ਮੁਹਤਾਜੀ ਨਾ ਮਾਣਦੇ।

ਪਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ।

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਧਾਹੀਂ	- ਉੱਚੀ ਰੋਣਾ	ਛਾਂਗੀ	- ਕਟਾਈ ਕਰਨਾ
ਫਕੀਰੀ	- ਗਰੀਬੀ ਜਾਂ ਦਰਵੇਸ਼ੀ	ਦਿਲਗੀਰੀ	- ਉਦਾਸੀ, ਗਮਗੀਨੀ
ਮੁਹਤਾਜੀ	- ਅਧੀਨਗੀ।		

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
 ਬੰਦਾ ਛਾਂਵੇਂ ਬੈਠਣ ਆਵੇ।
 ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਛਾਂਗੀ ਜਾਵੇ।
 ਨਾ ਬੋਲਣ ਨਾ ਕੂਕਣ ਫਿਰ ਵੀ,
 ਭਾਵੇਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ।
 ਪਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ।
2. 'ਰੁੱਖ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ ?
3. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:
 (ੳ) ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਗਲ ਬਾਹਾਂ ਪਾ ਕੇ ਕੌਣ ਰੋਂਦਾ ਹੈ ?
 (ਅ) ਛਾਂਵੇਂ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਰੁੱਖਾਂ 'ਤੇ ਕੀ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
 (ੲ) ਇਸ ਕਵਿਤਾ 'ਚ ਰੱਬ ਦੇ ਫ਼ਕਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ?

ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਵਿਤਾ ਖੁਦ ਲਿਖੋ ਜਾਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲੱਭੋ ਅਤੇ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਓ।

ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ

(1945 ਈ:)

ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਪੱਤੜ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਖਹਿਰਾ ਮੱਝਾ ਤੋਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਰਣਧੀਰ ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ, ਕਪੂਰਥਲਾ ਤੋਂ ਬੀ.ਏ. ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਐੱਮ. ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ। 1969 ਈ: ਵਿੱਚ ਆਪ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਕਾਲਜ ਬੀੜ ਸਾਹਿਬ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿੱਚ ਲੈਕਚਰਾਰ ਲੱਗ ਗਏ। ਲਗ-ਪਗ ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਆਪ ਖੇਤੀ-ਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਰਿਸਰਚ-ਫੈਲੋ ਬਣ ਗਏ।

ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਇੱਕ ਸਫਲ ਗ਼ਜ਼ਲਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋਈ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੂੰ ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਯਥਾਰਥਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਰੂਪਕ ਪੱਖ ਨਾਲੋਂ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਨਜ਼ਮਾਂ 'ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਹਰਫ਼' ਗ਼ਜ਼ਲ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਕੋਲਾਜ਼ ਕਿਤਾਬ' ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਜ਼ਮਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉੱਤੇ ਤਿੱਖਾ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਵਿਅੰਗਮਈ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਐਵਾਰਡ (1993), ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਪੁਰਸਕਾਰ (1970), ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਪੁਰਸਕਾਰ (1985) 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ (1993), ਕਬੀਰ ਸਨਮਾਨ ਆਦਿ ਸਾਹਿਤਿਕ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਹਥਲੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਈ ਆਪ ਦੀ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ 'ਕੁਛ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਹਨੇਰਾ ਜਰੇਗਾ ਕਿਵੇਂ', ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉੱਤੇ ਬਹੁਦਿਸ਼ਾਵੀ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੁਛ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਹਨੇਰਾ ਜਰੇਗਾ ਕਿਵੇਂ

ਕੁਛ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਹਨੇਰਾ ਜਰੇਗਾ ਕਿਵੇਂ
ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਸ਼ਮ੍ਹਾਦਾਨ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ
ਗੀਤ ਦੀ ਮੌਤ ਇਸ ਰਾਤ ਜੇ ਹੋ ਗਈ
ਮੇਰਾ ਜੀਣਾ ਮੇਰੇ ਯਾਰ ਕਿੰਝ ਸਹਿਣਗੇ

ਇਸ ਅਦਾਲਤ 'ਚ ਬੰਦੇ ਬਿਰਖ ਹੋ ਗਏ
ਫੈਸਲੇ ਸੁਣਦਿਆਂ-ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁੱਕ ਗਏ
ਆਖੇ ਏਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਜੜੇ ਘਰੀਂ ਜਾਣ ਹੁਣ
ਇਹ ਕਦੋਂ ਤੀਕ ਏਥੇ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿਣਗੇ

ਯਾਰ ਮੇਰੇ ਜੁ ਇਸ ਆਸ 'ਤੇ ਮਰ ਗਏ
ਕਿ ਮੈਂ ਓਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਬਣਾਵਾਂਗਾ ਗੀਤ
ਜੇ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਜੇ ਮੈਂ ਕੁਛ ਨਾ ਕਿਹਾ
ਬਣ ਕੇ ਰੂਹਾਂ ਸਦਾ ਭਟਕਦੇ ਰਹਿਣਗੇ

ਜੋ ਬਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਰੁਲਦੇ ਨੇ ਰੋਜ਼ੀ ਲਈ
ਉਹ ਜਦੋਂ ਦੇਸ ਪਰਤਣਗੇ ਆਪਣੇ ਕਦੀ
ਕੁਛ ਤਾਂ ਸੇਕਣਗੇ ਮਾਂ ਦੇ ਸਿਵੇ ਦੀ ਅਗਨ
ਬਾਕੀ ਕਬਰਾਂ ਦੇ ਰੁੱਖ ਹੇਠ ਜਾ ਬਹਿਣਗੇ

ਕੀ ਇਹ ਇਨਸਾਫ਼ ਹਉਮੈ ਦੇ ਪੁੱਤ ਕਰਨਗੇ
ਕੀ ਇਹ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬੁੱਤ ਕਰਨਗੇ
ਜੋ ਸਲੀਬਾਂ 'ਤੇ ਟੰਗੇ ਨੇ ਲੱਥਣੇ ਨਹੀਂ
ਰਾਜ ਬਦਲਣਗੇ, ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ-ਲਹਿਣਗੇ

ਇਹ ਜੁ ਰੰਗਾਂ 'ਚ ਚਿਤਰੇ ਨੇ ਖੁਰ ਜਾਣਗੇ
ਇਹ ਜੁ ਮਰਮਰ 'ਚ ਉੱਕਰੇ ਨੇ ਮਿਟ ਜਾਣਗੇ
ਬਲਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ
ਹਰਫ਼ ਓਹੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਿਖੇ ਰਹਿਣਗੇ

ਇਹ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਵਹਿਮ ਹੈ
ਕੋਈ ਦੀਵਾ ਜਗੇਗਾ ਮੇਰੀ ਕਬਰ 'ਤੇ
ਜੇ ਹਵਾ ਇਹ ਰਹੀ ਕਬਰਾਂ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਕੀ
ਸਭ ਘਰਾਂ 'ਚ ਵੀ ਦੀਵੇ ਬੁਝੇ ਰਹਿਣਗੇ

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਸ਼ਮਾਦਾਨ	- ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਤੇਲ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ਼ ਰੋਸ਼ਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ	ਬਿਰਖ	- ਰੁੱਖ
ਰੋਜ਼ੀ	- ਰੋਟੀ	ਇਨਸਾਫ਼	- ਨਿਆਂ
ਖਾਮੋਸ਼	- ਚੁੱਪ	ਹਰਫ਼	- ਅੱਖਰ

ਅਭਿਆਸ

- ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
ਇਹ ਜੁ ਰੰਗਾਂ 'ਚ ਚਿਤਰੇ ਨੇ ਖੁਰ ਜਾਣਗੇ
ਇਹ ਜੁ ਮਰਮਰ 'ਚ ਉੱਕਰੇ ਨੇ ਮਿਟ ਜਾਣਗੇ
ਬਲਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ
ਹਰਫ਼ ਓਹੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਿਖੇ ਰਹਿਣਗੇ।
- ‘ਕੁਛ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਹਨੇਰਾ ਜਰੇਗਾ ਕਿਵੇਂ’ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ ?
- ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:
(ੳ) ਕਵੀ ਦੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ 'ਤੇ ਰੂਹਾਂ ਬਣ ਕੇ ਕੌਣ ਭਟਕਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ?
(ਅ) ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚੋਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਵਾਲ਼ੇ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਅੱਗ ਸੇਕਣਗੇ ?
(ੲ) ਕਿਹੜੇ ਹਰਫ਼ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਿਖੇ ਰਹਿਣਗੇ ?

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਸੁਣਾਓ।

ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ

(1-1-1946 ਈ:)

ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਗੁਰਚਰਨ ਕੌਰ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ-ਸਥਾਨ ਜੌੜਾ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ 1 ਜਨਵਰੀ, 1946 ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਨਰਜ਼ ਇਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਿੱਤਾ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ‘ਕੋਲਾਜ਼ ਕਿਤਾਬ’, ‘ਲਿਖਤਮ ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ’, ‘ਮੇਰੀ ਮਾਰਫ਼ਤ’, ‘ਬਚਪਨ, ਘਰ ਤੇ ਮੈਂ’, ‘ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਹਾਸਿਲ’, ‘ਦੋਹੇ, ਗ਼ਜ਼ਲ, ਗੀਤ’, ‘ਚੌਖੀਆਂ’ ਆਦਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਭੇਂਟ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਾਟਕ ‘ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਮੰਟੇ’, ‘ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ’ ਹੀਰੋਸ਼ੀਮਾ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ (ਜਪਾਨ ਯਾਤਰਾ) ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਲੋਚਨਾ ਤੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ, ਸੰਪਾਦਨ, ਅਨੁਵਾਦ ਆਦਿ ਦਾ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਦੇਣ ਦੇ ਬਦਲੇ ਦੇਸ਼-ਵਿਦੇਸ਼ ‘ਚੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਵੀ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਪ੍ਰਮਿੰਦਰਜੀਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਹਿਮ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਚਿਤਰਨ ਆਦਿ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥਿਕ ਰੂਪ ‘ਚ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ‘ਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੁਰਮ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਅਣਭੋਲਤਾ ਤੇ ਉਹਦੀ ਨਿਰਛਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬੱਚੇ ਦੇ ਬਾਲਪਣ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ‘ਚ ਸਾਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਚਪਨ ਖੋਹਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੁਰਮ

ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਲੁੱਟੀ ਹੋਈ ਪਤੰਗ ਖੋਹਣੀ

ਜੁਰਮ ਹੈ

ਲੁੱਟੀ ਹੋਈ ਡੋਰ ਖੋਹਣੀ ਵੀ

ਜੁਰਮ ਹੈ

ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਖੇਡ ਦੇ ਪਲ ਖੋਹ ਲੈਣੇ

ਜੁਰਮ ਹੈ

ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅਣਤੱਕੇ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ

ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਣਾ ਵੀ ਜੁਰਮ ਹੈ

ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੌੜੀ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ

ਅਗਲਾ ਡੰਡਾ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ, ਡਰਾਉਣਾ

ਜੁਰਮ ਹੈ।

ਬੱਚੇ ਦੇ ਬੇਸਬੱਬ ਹਾਸੇ

ਤੇ ਉਸਦੀ ਅਣਭੋਲ ਕਿਲਕਾਰੀ ਨੂੰ

ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਤੋੜ ਦੇਣਾ ਜੁਰਮ ਹੈ

ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬੱਚਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣਾ

ਜੁਰਮ ਹੈ

ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੁਰਮ ਹੈ

ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਉਹਦਾ ਬਚਪਨ ਖੋਹ ਲੈਣਾ

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੁਰਮ ਹੈ

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਜੁਰਮ - ਅਪਰਾਧ

ਅਣਤੱਕੇ - ਨਾ ਵੇਖੇ ਹੋਏ।

ਕਿਲਕਾਰੀ - ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਾਰਥਕ ਅਵਾਜ਼ਾਂ
ਰਾਹੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
 ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅਣਤੱਕੇ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ
 ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਣਾ ਵੀ ਜੁਰਮ ਹੈ
 ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੌੜੀ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ
 ਅਗਲਾ ਡੰਡਾ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ, ਡਰਾਉਣਾ
 ਜੁਰਮ ਹੈ।
2. 'ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੁਰਮ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ ?
3. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:
 (ੳ) ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਤੰਗ ਬੋਹਣੀ ਜੁਰਮ ਹੈ ?
 (ਅ) ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਕਿਹੜੇ ਪਲ ਨਹੀਂ ਬੋਹੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ?
 (ੲ) ਕਵਿਤਾ 'ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੁਰਮ' ਅਨੁਸਾਰ ਕਵੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ 'ਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੁਰਮ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ?

ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪ ਘਟਨਾ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਸਹਿਪਾਠੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰੋ।

ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ (ਨਵੰਬਰ 1946 ਈ:)

ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ ਦਾ ਜਨਮ ਨਵੰਬਰ, 1946 ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਸ. ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਬੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਨੈਰੋਬੀ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਲੰਦਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕਾਂ, ਦੋ ਵਾਰਤਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ 'ਚ ਅਤੇ ਦੋ ਵਾਰਤਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ (ਲਾਹੌਰ 'ਚ) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਗ੍ਰੀਕ, ਤੁਰਕਿਸ਼, ਹੰਗੇਰੀਅਨ, ਰੋਮਾਨੀਅਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਛਪ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਅਮਰਜੀਤ ਚੰਦਨ ਨੂੰ ਉਮਰ ਭਰ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਉਪਲਬਧੀਆਂ ਲਈ ਸੰਨ 2004 'ਚ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਅਤੇ ਸੰਨ 2006 'ਚ ਸਰਬ ਪਾਰਟੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਗ੍ਰੁੱਪ, ਲੰਡਨ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਸੰਨ 2009 'ਚ ਆਨੰਦ ਕਵਿਤਾ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ਼ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ 'ਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਲੰਗਰ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ 'ਲੰਗਰ' ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੌਰਾਨ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਰੀਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਲੰਗਰ

ਲੰਗਰ ਪੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ
 ਹਰ ਮਾਈ-ਭਾਈ ਆਹਰੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ
 ਕੋਈ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ
 ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਲੱਕੜੀ ਅੱਗ 'ਚ ਡਾਹੁੰਦਾ ਹੈ
 ਲੋਹ 'ਤੇ ਮੰਡੇ ਲਾਹੁੰਦੀ ਬੀਬੀ ਹੋਰ ਬੀਬੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ
 ਹਰ ਕੋਈ ਮੋਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ
 ਰਿਜ਼ਕ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ
 ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੇ ਕਿਰਤੀ ਧਿਆਉਂਦੇ ਹਨ
 ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦਾ ਨਾਂ
 ਬਾਬੇ ਦਾ ਨਾਂ
 ਰੋਟੀ 'ਚੋਂ ਦੁੱਧ ਨੁੱਚੜ ਰਿਹਾ ਹੈ
 ਲੰਗਰ ਪੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ
 ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਭਰਾ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੈ
 ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੈ
 ਉਡੀਕ ਮੁੱਕ ਰਹੀ ਹੈ
 ਸਾਰੇ ਰਲ ਕੇ ਪਰਸ਼ਾਦੇ ਛਕਣਗੇ
 ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਭੋਗ ਲਾਉਣਗੇ
 ਲੰਗਰ ਪੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ
 ਗੁਰੂ ਕਾ ਅਤੁੱਟ ਲੰਗਰ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਆਹਰੇ - ਕੰਮ
 ਲੋਹ - ਤਵੀ
 ਕਿਰਤੀ - ਕਾਮੇ

ਰਿਜ਼ਕ - ਰੋਟੀ
 ਛਕਣਗੇ - ਖਾਣਗੇ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੇ ਕਿਰਤੀ ਧਿਆਉਂਦੇ ਹਨ
ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦਾ ਨਾਂ
ਬਾਬੇ ਦਾ ਨਾਂ
ਰੋਟੀ 'ਚੋਂ ਦੁੱਧ ਨੁੱਚੜ ਰਿਹਾ ਹੈ
ਲੰਗਰ ਪੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ।
2. 'ਲੰਗਰ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ ?
3. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

(ੳ) ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕੌਣ ਆਹਰੇ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ?
(ਅ) ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਕੀ ਡਾਹਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ?
(ੲ) ਕਿਰਤੀ ਕਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਧਿਆਉਂਦੇ ਹਨ ?

‘ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਅਤੇ ਮਲਿਕ ਭਾਗੋ’ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਣਾਓ।

ਮਨਜੀਤ ਇੰਦਰਾ

(24-2-1950 ਈ:)

ਮਨਜੀਤ ਇੰਦਰਾ ਦਾ ਜਨਮ 24 ਫਰਵਰੀ, 1950 ਨੂੰ ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਨਰਿੰਜਨ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਵਿੱਦਿਅਕ ਯੋਗਤਾ ਐੱਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ), ਐੱਮ. ਫਿਲ. ਹੈ। ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਸਕੂਲ/ਕਾਲਜ ਅਧਿਆਪਨ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ (ਕਾਲਜਾਂ) ਵਜੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਏ।

ਆਪ ਨੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਅੰਤਹਿਕਰਨ, 'ਕਾਲਾ ਬਾਗ਼', 'ਚੰਦਰੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ', 'ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਛੱਜ', 'ਪੂਰਤੀ ਅਪੂਰਤੀ', 'ਤੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਹੈ', 'ਅਲਖ' ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਪੁਸਤਕ 'ਤੀਆਂ ਤੀਜ ਦੀਆਂ' ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦਕ ਵਜੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਮਨਜੀਤ ਇੰਦਰਾ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਤਯ ਅਕੈਡਮੀ ਦੁਆਰਾ ਸਟੇਟ ਅਵਾਰਡ (ਸੰਨ 2012) ਪੰਜਾਬ ਆਰਟਸ ਕੌਂਸਲ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵੱਲੋਂ ਸਰਵੋਤਮ ਨਾਰੀ ਕਵਿਤਰੀ (ਸੰਨ 2011) ਵਜੋਂ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ।

ਹਥਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਮਨਜੀਤ ਇੰਦਰਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਚੰਦਰੇ ਹਨ੍ਹੇਰੇ' ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ 'ਚ ਕਵਿਤਰੀ ਨੇ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ੈਲੀ 'ਚ 1984 'ਚ ਵਾਪਰੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ 'ਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਡ ਦੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਲਲਕਾਰ ਵੀ।

ਚੰਦਰੇ ਹਨੇਰੇ

ਸਾਡਾ ਸੂਰਜ ਵੀ ਮੋੜੇ
ਸਾਡਾ ਚਾਨਣ ਵੀ ਮੋੜੇ
ਕਿਤੇ ਖਾ ਨਾ ਜਾਣ ਚੰਦਰੇ ਹਨੇਰੇ

ਕੱਟ ਬੇੜੀਆਂ, ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਅਸਾਂ
ਬਿਜਲੀ ਸੀ ਬੱਧੀ
ਸਾਡੇ ਪੈਰਾਂ 'ਚੋਂ ਹਟਾਓ
ਕਾਲੇ ਪੰਧ ਇਹ ਲੰਮੇਰੇ

ਸਾਡਾ ਚਾਨਣ ਚੁਰਾ ਕੇ
ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਭੱਜ ਚੱਲੇ
ਅਸੀਂ ਜੁਲਮਾਂ ਦੇ ਵੈਰੀ
ਅਸਾਂ ਵੰਡਣੇ ਸਵੇਰੇ

ਸਾਡੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚ ਭਖਦੇ ਨੇ
ਰੋਹ ਦੇ ਚਿੰਗਾੜੇ
ਅਸੀਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਦੇ ਜਾਏ
ਸਾਡੇ ਪਰਬਤਾਂ ਦੇ ਜੇਰੇ।

ਸਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਕਾਲ਼
ਜਿਹੜਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਤੁਸਾਂ ਨੇ
ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕੂਕੂ
ਜਦੋਂ ਹੋਣਗੇ ਨਿਬੇੜੇ।

ਸਾਡਾ ਸੂਰਜ ਵੀ ਮੋੜੇ
ਸਾਡਾ ਚਾਨਣ ਵੀ ਮੋੜੇ
ਕਿਤੇ ਖਾ ਨਾ ਜਾਣ ਚੰਦਰੇ ਹਨੇਰੇ।

ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ :

ਬੱਧੀ	-	ਬੰਨ੍ਹੀ	ਪੰਧ	-	ਰਸਤਾ/ਮਾਰਗ
ਭਖਦੇ	-	ਬਲਦੇ ਜਾਂ ਉੱਭਰ ਰਹੇ ਜਾਂ ਭੜਕ ਰਹੇ	ਰੋਹ ਦੇ	-	ਗੁੱਸੇ ਭਰੇ ਜਜ਼ਬਾਤ
ਜੇਰੇ	-	ਹੌਸਲੇ ਜਾਂ ਹਿੰਮਤ	ਚਿੰਗਾੜੇ		
ਕਾਲ਼	-	ਮੌਤ	ਕੂਕੂ	-	ਬੋਲੇਗਾ ਜਾਂ ਮੰਡਲਾਏਗਾ

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

- ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਬੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
ਸਾਡੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚ ਭਖਦੇ ਨੇ
ਰੋਹ ਦੇ ਚਿੰਗਾੜੇ
ਅਸੀਂ ਹਿੰਮਤਾਂ ਦੇ ਜਾਏ
ਸਾਡੇ ਪਰਬਤਾਂ ਦੇ ਜੇਰੇ।
- ‘ਚੰਦਰੇ ਹਨੇਰੇ’ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ ?
- ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:
(ੳ) ਕਵਿਤਾ ‘ਚੰਦਰੇ ਹਨੇਰੇ’ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਰੀ ਕੀ-ਕੀ ਮੁੜਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ?
(ਅ) ਕਵਿਤਾ ‘ਚੰਦਰੇ ਹਨੇਰੇ’ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਰੀ ਨੇ ‘ਨੈਣਾਂ’ ਤੇ ‘ਪਰਬਤਾਂ’ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ਼ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਕੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ?
(ੲ) ਕਵਿਤਾ ‘ਚੰਦਰੇ ਹਨੇਰੇ’ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲ਼ਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਕੀ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ?

ਆਪਣੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਯਤਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ?

ਪਾਸ਼

(1950-1988 ਈ:)

ਪਾਸ਼ ਦਾ ਜਨਮ ਤਲਵੰਡੀ ਸਲੇਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਚ ਸ. ਸੋਹਨ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਮਕਾਲੀ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪਕ ਪੱਖ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਂਦਾ।

ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੇ ਸੁਹਜ-ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਜਮਾਤੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪਸਾਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਜੋੜਿਆ।

ਆਪ ਦੇ ‘ਲੋਹ ਕਥਾ’, ‘ਉਡਦੇ ਬਾਜ਼ਾਂ ਮਗਰ’, ‘ਸਾਡੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ’, ‘ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਵਰਕੇ’ ਆਦਿ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਹਥਲੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਸਭ ਤੋਂ ਖ਼ਤਰਨਾਕ’ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਸਮਕਾਲੀ ਯਥਾਰਥ ਪ੍ਰਤਿ ਸੰਵੇਦਨਾ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ

ਕਿਰਤ ਦੀ ਲੁੱਟ ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ
ਪੁਲਸ ਦੀ ਕੁੱਟ ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ
ਗੱਦਾਰੀ...ਲੋਭ ਦੀ ਮੁੱਠ ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ

ਬੈਠੇ ਸੁੱਤਿਆਂ ਫੜੇ ਜਾਣਾ...ਬੁਰਾ ਤਾਂ ਹੈ
ਡਰੂ ਜਿਹੀ ਚੁੱਪ ਵਿੱਚ ਮੜ੍ਹੇ ਜਾਣਾ...ਬੁਰਾ ਤਾਂ ਹੈ
ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ

ਕਪਟ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਵਿੱਚ
ਸਹੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਦਬ ਜਾਣਾ, ਬੁਰਾ ਤਾਂ ਹੈ
ਕਿਸੇ ਜੁਗਨੂੰ ਦੀ ਲੋਅ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਜਾਣਾ...ਬੁਰਾ ਤਾਂ ਹੈ
ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਮੁਰਦਾ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਣਾ,
ਨਾ ਹੋਣਾ ਤੜਪ ਦਾ, ਸਭ ਸਹਿਣ ਕਰ ਜਾਣਾ
ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਕੰਮ 'ਤੇ
ਤੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਘਰ ਜਾਣਾ,
ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ
ਸਾਡੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਮਰ ਜਾਣਾ।

ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਉਹ ਘੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
ਤੁਹਾਡੇ ਗੁੱਟ 'ਤੇ ਚੱਲਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਜੋ
ਤੁਹਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਦੇ ਲਈ ਖੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਉਹ ਅੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
ਜੋ ਸਭ ਦੇਖਦੀ ਹੋਈ ਵੀ ਨੰਢੀ ਯਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ
ਜਿਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਮੁਹੱਬਤ ਨਾਲ ਚੁੰਮਣਾ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
ਜੋ ਚੀਜ਼ਾਂ 'ਚੋਂ ਉੱਠਦੀ ਅੰਨ੍ਹੇਪਣ ਦੀ ਭਾਫ਼ ਉੱਤੇ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ
ਜੋ ਨਿੱਤ ਦਿਸਦੇ ਦੀ ਸਧਾਰਨਤਾ ਨੂੰ ਪੀਂਦੀ ਹੋਈ
ਇੱਕ ਮੰਤਕਹੀਣ ਦੁਹਰਾਅ ਦੇ ਗਧੀ-ਗੋੜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੁਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।